

Levensbeschouwing

Voorwoord

Levensbeschouwelijke landschap in West-Europa is sterk gewijzigd:

- Seculariseringstendens (=afname in de invloed van religie)
- Toegenomen levensbeschouwelijke diversiteit
- Aanhoudend maatschappelijk debat over religie in de publieke ruimte

Actief pluralisme (→ UA): geen levensbeschouwing, maar een houding tav levensbeschouwingen. Reflectiecentrum opgericht door UA: Pieter Gillis.

Dit centrum wil bijdragen aan een elementaire levensbeschouwelijke geletterdheid die nodig is om genuanceerd om te gaan met levensbeschouwelijke thema's.

Hoofdstuk 1: Het levensbeschouwelijke landschap

1. Religieuze affiliatie: een beknopt mondiaal overzicht (affiliatie = aansluiting)

1.1 Christenen

1 op 3 mensen. Het is de meest verspreide religie.

➔ Katholiek, protestanten, anglicanen, orthodoxen, mormonen, Jehova's getuigen

1.2 Moslims

1 op 4 mensen. Het is ook een religie die erg verspreid is. Grootste deel in Azië. Islam is iets minder geglobaliseerd dan het christendom, redenen: de latere geboortedatum van deze godsdienst, de uitkomst van een aantal oorlogen en het tijdperk van de kolonisatie.

➔ Sjieten, soennieten, wahabisme, salafisme

1.3 Niet-religieus geaffilieerden

1 op 6 mensen. Het meeste te vinden in Oceanië en vooral Azië (vele Chinezen hebben geen expliciete religieuze bindingen).

➔ Atheïsten, agnosten, onverschilligen en vaag spirituele mensen

1.4 Hindoes

15% van de totale wereldbevolking; leven bijna allemaal in India. Er is tussen hen echter een grote diversiteit aan opvattingen en praktijken.

1.5 Boeddhisten

7% van de totale wereldbevolking; ontstaan in India; dominante stroming in China en Japan

➔ Theravada, mahayana en vajrayana

1.6 Joden

0.2% van de totale wereldbevolking; wonen geconcentreerd (VS, Israël ➔ eigen staat en dus meerderheid joden)

➔ Conservatief orthodox tot erg liberaal denkende joden, chassidim (Antwerpen en Jeruzalem)

2. Europa versus de Verenigde Staten (West-Europa)

2.1 Europa

2.1.1 Katholiek Europa (Duitsland, Frankrijk, Italië en Spanje)

➔ Religieuze observantie (naleving): 'laag maar stabiel' gebleven tijdens het pontificaat van Benedictus XVI (2005-13).

BELANG VAN RELIGIE IN JE LEVEN

Korte heropleving van katholiciteit in Duitsland en Spanje → waarschijnlijk door wissel van pontificaat (2006)

FREQUENTIE VAN GEBED

Weinig Europese katholieken geven aan dagelijks te bidden.

WEKELIJKSE KERKGANG

Frankrijk – 10%; Spanje – 24-31%; Duitsland – 20%

CIJFERS VAN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK

Rome: doopsel = teken van katholiciteit (in dit geval: heel veel katholieken). Frankrijk, Italië en Spanje → aantal katholieken is relatief stabiel tov het bevolkingsaantal. In Duitsland neemt het af, maar dit kan komen door de kerkbelasting (8 à 9% van het jaarinkomen).

2.1.2 Gereformeerd Europa

VERENIGD KONINKRIJK

Wekelijkse kerkgang: er is een duidelijke achteruitgang.

Kleinere kerken; baptisten en pinksterbewegingen, hielden stand of groeiden. Die groei kan het verlies binnen de grote institutionele kerken echter niet compenseren.

Lidmaatschap van een kerk neemt ook af.

Believing without belonging = Geloven zonder op institutioneel niveau deel te nemen
Belonging without believing → 'christelijke atheïsten', bijvoorbeeld: sommige mensen wonen occasioneel nog wel een kerkelijke huwelijksviering of begrafenisplechtigheid bij, zonder dat zij zich expliciet gelovig zouden noemen.

DUITSLAND, NEDERLAND EN SCANDINAVIE

- Duitsland: lutheranen
- Nederland: calvinisten ('gereformeerd protestantisme') → geseculariseerd land met 42% niet-geaffilieerden
- Reformatie in Scandinavië is veel dominanter. Groot deel van de bevolking behoort tot staatskerk.
Kerksheid (kerkdienst bijwonen) ligt echter zeer laag in Scandinavië

2.1.3 Europa en migratie: de groei van de moslimbevolking

Na WOII: veel migranten ontvangen in Europa omwille van: economische groei + ontmanteling van het koloniale systeem + arbeidsmigratiebeleid. Dit zijn voornamelijk christenen en moslims.

Moslimpopulatie kende een gestage groei en zal blijven toenemen omwille van het geboortecijfer dat hoger ligt bij moslims, immigratie en leeftijdsstructuur (islam bevat meer jongeren dan christendom).

2.2 Verenigde Staten

2.2.1 Affiliatie

PROTESTANTISME

1 op 2 Amerikanen: protestants → is wel gedaald

- Religieuze traditie = een verzameling van denominaties en congregaties met gemeenschappelijke religieuze overtuigingen, praktijken en gemeenschappelijke historische achtergrond.
 - ➔ Mainline Protestant Churches, Evangelicals en Historically Black Churches
- Families van denominaties = verzameling van denominaties en congregaties maar enkel de gemeenschappelijke historische achtergrond is van tel.
 - ➔ Lutheraans, methodist, baptist, pentecostal, presybartaans, anglicaans, adventist
 - ➔ Zijn vooral van belang met baptisten en methodisten als grootste groep.
- Eigenlijke denominaties = een administratieve en organisatorische eenheid binnen een bepaalde familiedenominatie.
 - ➔ Southern Baptist Convention en American Baptist Churches in the USA

3 tradities verschillen qua inhoud, beleving en historiek, bijvoorbeeld:

- Evangelicals → persoonlijke bekering tot Jezus, gericht op bekering, ontstaan meestal als breuk met een gevestigde kerkinstelling;
- Mainline Protestant Churches → minder exclusieve heilsopvatting, sociale hervormingen zijn een speerpunt, zet het werk van gevestigde instellingen verder.

KATHOLICISME

Grootste religieuze eenheid van de VS. Verliezen wel het meest aan andere religies of niet-geaffilieerden, maar dit wordt goedgemaakt door immigratie vanuit Spaanstalig-Amerika.

NIET-GEAFFILIEERDEN

16%; wel met grote verschillen: bijvoorbeeld grote groep die zich religious unaffiliated noemen = vinden religie wel degelijk belangrijk maar verbinden zich niet tot een religieuze traditie.

Het zijn de niet-geaffilieerden die het sterkst groeien bij de volwassenen.

2.2.2 Religieuze overtuigingen en praktijken

- Morele bemoeienis overheid: overheid moet zich te vaak volgens religieuzen en niet-geaffilieerden
- Aanvaardbaarheid homoseksualiteit en abortus: katholieken en Mainline protestanten → vrij tolerant
Evangelicals, mormonen, getuigen van Jehova en moslims → uitgesproken tegen Amerikaanse joden zijn meest progressief.
- Goed en kwaad: niet-geaffilieerden geloven nauwelijks minder sterk in de objectiviteit van morele waarden dan religieuzen, laatste groep aanvaardt ook meer en meer de evolutieleer. Evangelicals, Black Churches, getuigen van Jehova → eerder creationistisch (=letterlijk nemen van het scheppingsverhaal)

- 39% Amerikanen: 1 x per week naar religieuze dienst
- Slechts 30% van de niet-geaffilieerden gelooft niet in God of is agnost
- Veel Amerikanen geloven in mirakels en de werkzaamheid van engelen en demonen
- 70% religieuzen denkt inclusivistisch: zij aanvaarden ook andere religies
- Nipte meerderheid 'gelovigen': religieuze identiteit is compatibel met de moderne samenleving
- Evangelicals + mormonen → Republikeinen
andere groepen → Democraten

2.2.3 Religie en migratie in de VS

De VS bezit een groot aantal immigranten, meesten afkomstig uit Mexico (katholiek). Meeste immigranten in de VS zijn christelijk. 5% van de immigranten is moslim.

2.3 Religieus Amerika, seculier Europa?

Interpretaties van het cijfermateriaal:

- Stark en Bainbridge
Mensheid heeft altijd en overal behoefte aan religie. Religie is een compensatie voor een gefrustreerd verlangen (beloningen die we mislopen). Omdat menselijke verlangens altijd gefrustreerd zullen zijn, zal er altijd een 'markt' voor religie zijn.
- Finke en Stark
Religie vertoont in de VS een veel grotere vitaliteit dan in Europa door het kerkstaatmodel van de overheid; het al dan niet financieel ondersteunen van religies. Een vrije religieuze markt en daarmee gepaard gaande concurrentie heeft positieve effecten op de vitaliteit van levensbeschouwingen. Subsidies door overheid zouden voor religieuze luiheid zorgen (men heeft het lidgeld niet perse meer nodig).
→ Empirische bewijs voor deze stelling valt echter zwak uit.
- Steve Bruce
Religieuze betrokkenheid is soms zelfs sterker daar waar een religieus monopolie heerst.
Hoge cijfers van Amerika → respondenten lijken hun eigen religieuze activiteit te overschatten. In Amerika is ook een dalende interesse in religie, maar kerken zijn nog wel steeds populairder dan in Europa.
Secularisatie in Amerika komt volgens Bruce ook door de Amerikaanse dominee Robert Schuler met zijn 'Be-Happy-Attitudes' (verwijzing naar zaligsprekingen uit Matteüsevangelie) → raadt mensen aan optimistisch te geloven in hun eigen kunnen (Volgens Bruce secularisatie → geloof wordt ontdaan van zijn bovennatuurlijke dimensie, men gelooft niet in Jezus of God, maar in zichzelf).

Christenen verliezen ook hun 'behavioral distinctiveness': ze zijn niet of nauwelijks te onderscheiden van andere burgers (vroeger wel het geval, meestal de armere lagen van de bevolking die geloofden, veel van deze armen hebben zich echter opgewerkt).

Immigratie: VS → meer immigranten en dan ook met dezelfde religieuze traditie (tegenover Europa)

- Peter Berger, Grace Davie en Effie Fokas
Volgens hen is er geen 'American exceptionalism' inzake religie, maar is het Europa dat de seculiere uitzondering vormt op de wereldkaart.
Berger: moderniteit leidt niet noodzakelijk tot secularisatie, het lijkt wel een sterke mate van pluralisme met zich mee te brengen.

Verschillen Europa en VS volgens Berger:

- Verschillende opvattingen over de Verlichting
De Franse Verlichting trachtte vrijheid en gelijkheid te verkrijgen, wat in Europa in belangrijke mate ook een strijd tegen de invloed en dominantie van de religie was. Kerk en staat hadden namelijk nauwe banden met elkaar.
In de VS kwam de strijd voor vrijheid en gelijkheid echter voort uit religie. Godsdienstvrijheid is er gekomen vanuit de godsdienst. Hier was er geen verstrengeling tussen kerk en staat.
- Institutionele vehikels van de Verlichting
Europese intelligentsia waren in toenemende mate seculier. Zij konden hun ideeën laten doorsijpelen via onderwijs (door nauwe band met centrale staat; in VS was dit veeleer lokale band). Daarnaast speelden zij een grote rol in de totstandkoming van verschillende linkse organisaties (politieke partijen en vakbonden) → ontstaan anti-katholieke zuilen.
In de VS waren de voornamelijk protestantse religies echter wel verenigbaar met liberale democratie, ze waren zelfs drijfveren tot democratie.
Diversiteit van religieuze achtergrond bij kolonisten gaf het idee van godsdienstvrijheid als recht.
- Scheiding van kerk en staat
VS → non-establishment clause
godsdienst haar maatschappelijke rol laten spelen, religies gelijke mogelijkheden geven om zich maatschappelijk te manifesteren.
Frankrijk → wet op laïcité (geen erediensten erkennen, ondersteunen of subsidiëren; in de meeste Europese landen wordt dit echter wel gedaan)
Invloed van godsdienst beperken
Ondanks non-establishment clause is religie in VS veel levendiger aanwezig in samenleving en politiek dan in Europa. Religie is een bindmiddel tussen alle burgers en politieke strekkingen → civil religion: Bij publieke gelegenheden die politieke tegenstellingen overstijgen (inauguratie president bv) kunnen verwijzingen naar religie niet ontbreken. Het christendom blijft in de VS symbolisch sterk verankerd.

Voor gelijke en reële gewetensvrijheid is men beter af in de VS dan in Europa (volgens filosofe Martha Nussbaum), in de VS zijn ze gevoeliger voor moeilijkheden die religieuze minderheden kunnen ondervinden. In Europa echter: 'iedereen gelijk voor de wet'.

- Kerk als indicator van de sociale klasse
In Amerika is er een 'protestantse' ranking te vinden: episcopalisten – presbyterianen – methodisten - baptisten - evangelicals (van rijk naar arm).
- Kerk als onthaalinstelling voor immigranten
Voorzien van sociale diensten voor nieuwkomers

- Ander belastingsysteem

In Europa liggen belastingen op arbeid bv veel hoger als in VS. Met deze belastinggelden worden religieus geïnspireerde instellingen met een sociaal nut gesubsidieerd en in sommige Europese landen ook de professionele organisatie van de door staat erkende religies. Dit laatste is in de VS ondenkbaar en het subsidiëren van religieus geïnspireerde instellingen vormt nog steeds een discussiepunt. Door relatief lage belastingen zijn mensen hier dan ook meer geneigd religie zelf te ondersteunen.

Hoofdstuk 2: Voorstelling van verschillende levensbeschouwingen

1. Inleiding: het begrip 'levensbeschouwing'

Er zijn ook levensbeschouwingen die niet godsdienstig en/of niet religieus zijn.

Levensbeschouwingen spelen op de eerste plaats in op de zin- en existentiële vragen die mensen zich stellen.

Religieuze levensbeschouwingen: een geheel van overtuigingen en praktijken waarmee mensen zich verhouden ten aanzien van wat hen overstijgt.

Religies: band tussen het eindige en oneindige, tussen het relatieve en het absolute, met als centraal vraagstuk dat van de eindigheid; de dood; niet alleen over opvattingen, maar ook over de praktijk van riten, vieringen en cultussen waarmee men zich een houding zoekt te geven tav het contingente leven.

Godsdienstige religieuze levensbeschouwing: verticale transcendentie (men richt zich op een hoger wezen) + heteronomie (volgen van wetten van anderen), heeft betrekking op de morele wet en de zin van ons leven.

- Monotheïsme: bestaan van één God; jodendom, christendom, islam en sikhisme
- Polytheïsme: verschillende goden; hindoeïsme, shintoïsme en godsdiensten van Antieke Romeinen, Grieken en Egyptenaren
- Pantheïsme: God en natuur zijn één; filosofen Giordano Bruno, Spinoza en John Toland waren aanhangers; hindoeïsme, taoïsme en boeddhisme, christelijke gnosticisme en christelijke mystiek, soefisme, oude Germaanse en Keltische heidendom
- Animisme: bezieling van voorwerpen (enkele natuurreligies zijn een mix van dit en pantheïsme)
- Niet altijd strikt gescheiden (soefisme in islam bv)

Niet-godsdienstige religieuze levensbeschouwing: ondefinieerbare (natuur)kracht of alomvattend kosmisch principe waar we deel van uitmaken, bv taoïsme, jainisme en boeddhisme.

7 dimensies in religies/levensbeschouwingen te onderscheiden:

- Mythe
 - Mondeling doorgegeven
 - Descriptief-verklarend en normatief voorschrijvend: ze geven een verklaring of interpretatie van de huidige wereld en de situatie waarin de mens zich bevindt
 - Roland Barthes: de mythe verklaart de cultuur tot natuur = mythe vertelt waarom bepaalde zaken zo zijn en moeten blijven
 - Kan deel van de openbaring zijn: kennis die rechtstreeks van God afkomstig is.
 - Probleem van dogmatisme: dingen zijn zoals ze zijn, veranderen is moeilijk.
 - Goddelijke kennis is vaak weinig democratisch verdeeld
 - Voorbeeld: joods-christelijke scheppingsverhalen
- Ritueel
 - Functioneert soms als een expressie of performance van wat in de mythe geloofd wordt. Of omgekeerd: Mythe is een verhaal of uitleg over en bij het ritueel dat aan de mythe vooraf gaat.

- HOE men iets doet en in welke CONTEXT, obv vastliggende patronen, berusten op herhaling en hebben meestal een collectieve dimensie.
- Komen vaak voor (bidden) of slechts één keer (overgangsrituelen)
- Vinden vaak plaats op 'heilige plaatsen' (gebouwen of plaatsen in de natuur). Tocht hiernaartoe = bedevaart. Op deze heilige plaatsen zijn er relikwieën, kunst en symbolen die het transcendente voorstellen. Om het te betreden zijn er reinigingsvoorschriften en specifieke kledingvoorschriften. Om het te betreden zijn er reinigingsvoorschriften en specifieke kledingvoorschriften
- Doctrine of convictionele inhoud
 - = Geloofsinhoud of een kern van gedeelde opvattingen
 - Discussie: Gaat het hierbij echter over belief (het hebben van de juiste opvattingen over God) of over faith (het vertrouwen stellen in iets of iemand)?
 - Sommige levensbeschouwingen zijn gebaseerd op een welomschreven geloofsbelijdenis (credo), vertelt wat er minimaal geloofd moet worden en kan dus dienen als uitsluitings- en afbakeningsmechanisme. Andere levensbeschouwingen hechten meer belang aan stellen van de juiste handelingen → onderscheid orthodoxie (streng vasthouden aan de leer van de levensbeschouwing) en orthopraxie (juiste handelen). Orthodoxie wint geregeld in een crisissituatie.
 - Orthodoxie → ideologisering en dogmatisering van de geloofsinhoud (kritiek is daardoor onmogelijk)
- Emotionele en/of spirituele dimensie
 - Spiritualiteit: persoonlijk voeling krijgen met of zich persoonlijk bewust worden van datgene wat ons overstijgt.
 - Eerder individueel
- Ethische dimensie
 - Bijna alle levensbeschouwingen hebben een normatief component, soms met heel expliciete regels: religieuze voorschriften (geen varkensvlees) en/of morele voorschriften (bemin uw naaste als uzelf)
 - Sommige mensen: moraal kan niet zonder het fundament van een godsdienst, anderen: 'autonome moraal'.
 - Levensbeschouwing: kan ook motiveren of ethische intentie geven voor moreel te handelen.
- Sociale dimensie en organisatie
 - Levensbeschouwingen brengen mensen samen. Deze mensen kunnen verschillen, maar toch kan er een sterk groepsgevoel worden gecreëerd.
 - Institutioneel vastleggen van deze eenheid: bv katholieke Kerk
 - Protestanten, islam en hindoes → veel minder gecentraliseerd of geïnstitutionaliseerd.
 - Functies van de sociale organisatie: contingente factor die dient om de organisatie, de verspreiding en de werking te verbeteren en praktische problemen op te lossen - noodzakelijke schakel tussen de mens en de bovennatuur - controle inzake orthodoxie en orthopraxie - overlevering van de traditie
- Materiële en artistieke dimensie
 - Door middel van symbolen, afbeeldingen en gebouwen

- Religieuze naar de mens toebrengen + dankbaar eerbetoon aan datgene wat de mens overstijgt

2. Jodendom

2.1 Godsbeeld

- Eerste monotheïstische religie.
- God is transcendent en kan niet gevat of beschreven worden; is onzichtbaar en mag niet worden afgebeeld; zijn naam mag niet worden uitgesproken; slechts in metaforen te karakteriseren.
- Hij wordt heer (adonai) genoemd en schriftelijk aangeduid als: YHWH (Hebreeuws voor 'zijn').
- Hij is in essentie de uitdrukking van hoop op bevrijding ('beloofde land'), maar kan mensen ook op de proef stellen.
- Ze verwachten een messias wiens optreden het verlossende einde der tijden zal inluiden.

2.2 Verspreiding en strekkingen

- Oervader = Abraham (net zoals bij islam en christendom)
- 'Heilige Land' = Kanaän of Israël, met Jeruzalem als hoofdstad.
- Van alle religies is en was het jodendom geneigd tot migratie: 25% van de joden woont niet meer in het land van geboorte (diaspora = verstrooid wonen der joden)
- Sefardische joden, Jemenietische joden, Askenazische joden (geograisch)
- Ben Eliëzer → ontwikkeling chassidische jodendom (zeer vroom): zwarte kledij, hoed of keppel, zwarte pijpenkrullen, vrouwen verplicht hoofd te bedekken
- Ook een liberale strekking → ontstaan in Duitsland oiv van de Verlichting
- 1948: officieel eigen staat, het huidige Israël

2.3 Wet en profeten

- 'Boeken van Mozes' of de joodse wet of Thora of pentateuch bestaan uit Genesis en Exodus (vroege geschiedenis) en de wetboeken Leviticus, Numeri en Deuteronomium. De Thora kent 613 geboden en voorschriften, waarvan vandaag nog 300 effectief gelden. Door de vele voorschriften is het moeilijk voor een mens om een goede jood te zijn en heeft het jodendom dus geen missionair karakter.
- Misjna = wetten die zijn doorgegeven door mondelinge traditie
- Talmoed = Rabbijnse commentaren
- Halacha = geheel van levensvoorschriften
- Kabbala = ook een belangrijke inhoudelijke joodse traditie. Mystieke strekking die aanstuurt op ontmoeting met de transcendente God door persoonlijke ervaring en vervoering, eerder dan door studie kennis op te doen over God.
- Joodse bijbel of Tenach = christelijke Oude Testament (andere volgorde echter). Bevat ook wijsheidsboeken, psalmen en profeten. Profeten waren invloedrijk, zij herinnerden aan het verbond met God, de wet van Mozes die onderhouden moest worden.

- Joden verwachten nog steeds de komst van de 'Messias' die hen zal verlossen van vreemde overheersing, voor christenen is dit Jezus.

2.4 Religieuze praktijk

Het jodendom kenmerkt zich (net als de islam) eerder door ORTHOPRAXIE of een juiste observantie van religieuze (wettische) voorschriften.

Gebod → ochtend, middag en avond. Op zaterdag is het de heilige sabbat en op feestdagen is er een extra gebedsdienst. Zij verzamelen hiervoor in de synagoge. Belangrijke rituele voorwerpen: rollen van de Thora en zevenarmige kandelaar of 'menorah' (symboliseert de brandende braamstruik van Mozes).

Belangrijke joods religieuze feesten:

- Joods paasfeest = herdenking uittocht van de joden uit Egypte
- Loofhuttenfeest = herdenking veertig jaar durende omzwervingen in de woestijn tussen Egypte en het beloofde land.
- Bar Mitswa = 'volwassen' worden van jongens op 13-jarige leeftijd, bij meisjes: 'bat mitswa' (recentelijk ingevoerd)
- Jom kipoer = heiligste feest van de joden; verzoendag; dag van vasten en boetedoening; tiende dag van het nieuwe jaar; er worden twee geiten geofferd (één geslacht en één als zondebok de woestijn ingestuurd)

2.5 Beladen verleden

Joden werden vaak aangewezen als zondebok: zij waren mee verantwoordelijk voor de kruisdood van Jezus, verdacht gemaakt van ontheiliging van de hostie en kindermishandeling; uitbreken van de pest werd ook met hen geassocieerd

- Moesten hierdoor gele lap en punthoed dragen zodat ze herkenbaar waren en gemeden konden worden, ook geen toegang tot openbare ambten.

Joden hun economisch succes was ook een reden om hen te wantrouwen, zij gaven leningen uit met rente (verboden in het christendom) en waren daardoor erg fortuinlijk. Ze werden erg belast en moesten dus woekerrentes vragen.

Dit alles leidde tot antisemitisme en dus vervolgingen: inquisitie, pogroms, Holocaust of Shoah (laatste was de ergste; 6 miljoen slachtoffers). Amerikaanse joodse bankiers financierden WOII echter mee voor hun eigen staat, Israël (in 1948 verkregen).

3. Christendom

3.1 Ontstaan en eigenheid van het vroege christendom

3.1.1 Gelijkenissen en verschilpunten met jodendom

- = Transcendente God
- = Monotheïstische godsdienst
- = Sommige teksten, te vinden in het Oude Testament → samen met jodendom en islam: 'godsdiensten van het boek'
- = Vieren ook het paasfeest (echter vieren zij de verrijzenis van Jezus hier met voorafgaand Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Stille Zaterdag)

- ≠ Nieuwe Testament: vier evangelies (Marcus, Matteus, Lucas en Johannes) met het leven, het lijden en de verrijzenis van Jezus + 'historisch' boek van de 'Handelingen der apostelen' (vorming van de eerste christelijke gemeenschappen) + aantal brieven
- ≠ Incarnatie of vleeswording van God in de mens Jezus. God neemt een menselijke gedaante aan als teken van Zijn blijvende liefde voor de mens en de schepping (herdacht bij Kerstmis)
- ≠ Messias = Jezus, zijn verlossing bestaat in de liefde van God voor ALLE mensen.
- ≠ Christelijke heilsboodschap is universeel, bedoeld voor de hele mensheid.
- ≠ Omgaan met wettelijke voorschriften, bij christenen eigenlijk enkel: bemin God, en bemin je naaste zoals jezelf. (joden → 613 geboden)
- ≠ Christenen zijn gericht op een 'hiernamaals', ze geloven in de verrijzenis van ziel én lichaam. 'Verdoemden' gaan naar de hel en 'verlosten' naar de hemel, al dan niet na een periode van boetedoening in het 'vagevuur'.

Grootste theologische probleem voor het christendom: hoe kan God tegelijk algoed en almachtig zijn en lijden en kwaad laten bestaan? = 'theodicee' = God die zich moet verantwoorden voor het bestaan van het kwaad

3.1.2 Jezus: God of mens?

Was Jezus Christus louter menselijk, zuiver goddelijk of zowel menselijk als goddelijk?

Concilie van Nicea (325): 'homo-ousios' = Christus is één in wezen met de vader

Concilie van Chalcedon (451): Jezus is zowel goddelijk als menselijk van natuur.

Nestorianisme = strekking die Christus als twee personen zag: de mens Jezus en de goddelijke Zoon van God werd veroordeeld als ketterij

➡ Discussies tonen aan dat het christendom een godsdienst van de interpretatie is.

3.2 Eerste grote splitsing: katholieke versus orthodoxe Kerk in 1054

Byzantium (Constantinopel) dwingt grotere invloed af en werd zo de hoofdstad van het oostelijke deel van het christelijke Romeinse rijk. Er ontstonden culturele en theologische verschillen tussen het Griekse oosten en het Latijnse westen (Rome).

- Dit leidde tot het schisma tussen de katholieke Kerk van Rome en de orthodoxe kerken in het oosten (1054). Theologische aanleiding: filioque-kwestie

Filioque-kwestie: de Heilige Geest is uit zowel de Vader als de Zoon (filioque) voortgekomen (Rome) versus de Geest is alleen uit de Vader voortgekomen en niet uit de Zoon (orthodoxe kerken).

Rome noemt zich het christelijk centrum als begraafplaats van Petrus. De katholieke pausen beweren de rechtmatige opvolgers van Petrus te zijn. De Oosterse kerk gelooft dat de apostelen elk evenveel macht hebben om zonden kwijt te schelden, zij wordt dan ook geleid door patriarchen, metropolieten of aartsbisschoppen (zonder centrale paus en dus meer 'democratisch'/'conciliair' → belangrijke geloofsbeslissingen moeten genomen worden in collegialiteit met andere bisschoppen). Caesaropapisme: de wereldlijke leider is ook de geestelijke leider of omgekeerd → op politiek vlak bleef de orthodoxe Kerk nauw verweven met de staat.

Katholiek = 'gericht op het geheel' → universaliteit: de christelijke heilsboodschap is er voor iedereen of: verwijzend naar het geheel van de christelijke waarheid (in laatste geval: bijna synoniem van orthodox).

Orthodoxe kerk: echtscheidingen zijn tot twee maal toe toegestaan - ze verwerpt ook de dogma's van de onbevleete ontvangenis, de ten hemel opname van Maria en de onfeilbaarheid van de paus - iconen nemen een belangrijke plaats in (spirituele functie ipv pedagogisch).

Nog andere oosterse kerken: 'monofysitisten' + 'nestorianisme'

3.3 Tweede grote schisma: de reformatie in de 16de eeuw en de Church of England

3.3.1 Luther en Calvijn

Maarten Luther (1517: 95 stellingen) bekritiseert de aflatenhandel → veroordelingen en een rijksban volgen. Hij duikt onder en vertaalt het Nieuwe Testament in het Duits en sticht een eigen kerk.

Katholieken vonden de Lutherse opvattingen fout en gevaarlijk: protestantisme hield een 'beeldenstorm'; de gelovige is zelf zijn eigen priester, een rechtstreekse relatie met God dmv persoonlijk gebed, het lezen van de Schrift (Bijbel is enige bron van openbaring en gezag) en persoonlijk geloof. Hij wijst het pausdom en de kerkelijke hiërarchie af en gelooft in de rechtvaardiging door het geloof alleen en het belang van de goddelijke genade.

5 sola's:

- Sola scriptura
De gelovige kan alleen de waarheid achterhalen door zelf de Schrift te lezen → Bijbel werd vertaald naar de volkstaal, bij ons: Statenbijbel.
- Sola fide
Alleen het geloof kan de mens redden en niet de zogenaamde 'goede werken'. Aflatenhandel viel ook onder deze 'goede werken'. Goede werken behouden wel hun waarde als betuiging van dankbaarheid aan God en als teken van genade.
- Sola gratia
De genade, de verlossing of bevrijding van zonden, komt rechtstreeks van God en is niet afdwingbaar, noch door goede werken, noch door sacramentele rituelen. Vergeving gebeurt rechtstreeks door God.
Het protestantisme telt slechts twee sacramenten: doopsel en eucharistie (zij komen voor in de evangelies).
- Solus Christus
Alleen Christus bemiddelt tussen mens en God.
- Soli Deo gloria
Alle eer komt alleen aan God toe.

Lutherse kerken floreerden in de Duitse deelstaten en in Scandinavië.

Johannes Calvijn (1509-64) aanvaardde de 5 sola's van Luther en verscherpte de kritiek op de katholieke transsubstantiatieleer, hij voegde aan Luthers rechtvaardigingsleer de leer van predestinatie toe: God kiest op voorhand wie gered wordt en wie niet. Goede werken zijn alleen tekenen en getuigenissen van Gods genade. Men kon zijn levensloop niet beïnvloeden, maar welvaart kon wel beschouwd worden als een teken van uitverkiezing door God.

Verschil met Luther: Luther zoekt steun bij vorsten en maakt zijn kerk sterk afhankelijk van de staat, Calvijn verdedigt een meer autonome kerk.

Presbyterianisme = calvinisme in Engeland en Schotland (vandaag nog prominent aanwezig in de VS).

Huldreich Zwingli, afkomstig uit Zwitserland, kwam tot dezelfde conclusies als Luther, hij veroordeelde ook de aflatenhandel en het verplichte celibaat. Het punt waar zij elkaar niet konden vinden was de reële aanwezigheid van Jezus in de eucharistie. Zwingli verwierp dit uitdrukkelijk. Baptisten kwamen voort uit de aanhang van Zwingli.

Anabaptisten → pleitten voor (her)dopen op volwassen leeftijd (in conflict met Zwingli)

3.3.2 Anglicaanse Kerk en methodisme

Hendrik VIII richtte de Anglicaanse Kerk op omdat hij met Anna Boleyn wou trouwen, waarvoor hij eerst moest scheiden van zijn huidige vrouw Catharina van Aragon, hiervoor kreeg hij geen toestemming van de paus. Daarop besloot hij te breken met Rome. Zo ontstond in 1534 de Anglicaanse Kerk – the Church of England. Bezittingen van de katholieke kerk werden geconfisqueerd en protestanten werden vervolgd. Anglicaanse kerk is oorspronkelijk een lokale katholieke kerk, maar zonder paus en met Hendrik VIII aan het hoofd. Pas later werden zij beïnvloed door het protestantisme. In 1555: Church of England terug onder gezag van Rome (koningin Mary I). Onder Elizabeth I werd het pauselijk gezag weer verworpen. Niettemin veel overeenkomstige punten inzake liturgie, hiërarchische structuur en banden met de monarchie, met dat verschil dat anglicaanse priesters mogen trouwen en dat vrouwen ook priester/bisschop mogen worden.

Methodisme is hieruit ontstaan, vanuit de leer van John Wesley (anglicaanse priester). Zij staan bekend omwille van hun grote inzet voor de armen en hun opvattingen dat iedereen Gods genade verdient (<-> predestinatieleer). Missionaire ijver → groot aantal vandaag nog (in VS) waaronder Margareth Thatcher, Nelson Mandela en George W. Bush.

4. Islam

4.1 De islamitische leer en praktijk

- Jongste van de drie grote monotheïstische godsdiensten
- Profeet Mohammed: zijn visioenen leidden tot de Koran (al Qur'an); het heilige boek waarin Allah zich openbaart dat onderverdeeld is in 114 hoofdstukken (soera's) die onderverdeeld zijn in 6236 verzen. Muv de eerste zijn ze van lang naar aflopend gerangschikt.
- Koran is niet in één keer tot stand gekomen: verschillende periodes van recitatie met elk vaak een andere stijl en eigen inhoudelijke accenten.
- Mohammed vlucht naar Yatrib in 622 (al Hidzjira) → begin islamitische tijdrekening
- Kernboodschap koranische prediking:
 1. eis tot gerechtigheid in het licht van de goddelijke wilsbeschikking en de menselijk lotbestemming met op de dag des oordeels de mogelijkheid van de straf van het vuur of de beloning van het paradijs
 2. strikt monotheïsme
 3. de eis tot solidariteit en gerechtigheid met de medemens

- Moslims geloven net zoals christenen dat Jezus de Messias is die op wonderbaarlijke manier werd verwekt en die in de hemel werd opgenomen. Ze aanvaarden ook dat Jezus een speciale gezant is van God die opnieuw zal neerdalen, maar ze geloven niet dat Jezus' kruisdood de mensheid verlost heeft van zonden en zetten zich af tegen het goddelijk statuut dat christenen Jezus toekennen. Hij is slechts een profeet met menselijke natuur.
- Godsdienst van de tekst; Allah heeft zich in de tekst geopenbaard, Koran is het letterlijke woord van God, onnavolgbaar en onvertaalbaar.
- Mohammed is slechts het middel dat Allah heeft gebruikt om zijn woord hier op aarde te brengen.
- Traditie (Hadith en Sunnah) is de belangrijkste bron van de islam; verzameling overleveringen van Mohammeds overtuigingen en handelingen. Vormt samen met de Koran basis voor het leven en de leer van de moslims en voor het islamitisch recht (sharia) en bijbehorende jurisprudentie (fiqh)
- ORTHOPRAXIE neemt in de islam een belangrijke plaats in. Qua leer enkel: "Er is geen god dan Allah en Muhammad is Zijn profeet".
- De islamitische gemeenschap heeft zich gestructureerd tot een rechtsgemeenschap: halaal = wat gewettigd is of toegestaan, haram = wat ongewettigd of verboden is
- Gedragsregels:
 VIJF PIJLERS VAN DE ISLAM: geloofsbelijdenis (Sjahada), gebed (Salat) (5x per dag), solidariteitsbijdrage en aalmoezen (Zakat), vasten (Sawm of Siyam) tijdens ramadan en bedevaart naar Mekka (al-Hadjj)
 REGELS MBT INTERMENSELIJKE RELATIES: voorbeeld: verbod op kansspelen en drinken van alcoholische dranken
 STRAFREGELS: nog in enkele islamitische landen toegepast voor o.a. geloofsafval (bestraft met doodstraf), ontucht, overspel, gokken...

4.2 Diversiteit binnen de moslingemeenschap

4.2.1 Sjiieten en soennieten

Ontstaan door onenigheid over de opvolgers van Mohammed:

Sji'ieten: Ali (schoonzoon Mohammed) was één van de legitieme en natuurlijke opvolgers van Mohammed, kalief (=heerser) moet voortspuiten uit de familie van de profeet.

Soennieten: Ali was geen legitieme opvolger.

Verdere vertakkingen:

Sji'isme: twaalvers, zevenersji'isme of isma'ilisme, Alawieten, Alevieten, zaidisme,
 Soennisme: salafisme en wahhabisme

4.2.2 Soefisme

Reactie op excessieve rijkdom van de Oemajjadendynastie (islamitische, ascetische beweging). Accent lag op de relativiteit van rijkdom en van het menselijk leven als zodanig en de totale afhankelijkheid van de mens ten overstaan van de almacht van God.

Basis: bewustzijn dat enkel God uit zichzelf bestaat en een eigenlijk bestaan heeft en de mens en de schepping relatief bestaan. Ook nu nog bestaan er verschillende soefibroederschappen.

4.2.3 Djihad, militantisme en politieke islam

Sommigen beschouwen de djihad als zesde pijler van islam. Aanvankelijke betekenis: innerlijke strijd, later roept Mohammed op tot fysieke strijd voor het geloof in twee verzen. Deze verzen hebben tot op vandaag aangezet tot conflicten en dienen als rechtvaardiging voor het gebruikte geweld en terreur (9/11, Al Qaeda en Osama Bin Laden enz). Twee soennitische auteurs liggen aan de basis van dit moslimfundamentalisme: Mawlânâ Sajjid Aboe l-A'lâ Mawdoedi (West versus Islam) en Sajjid Qoetb, zij benadrukken de islamitische identiteit en beschrijven de westerse way of life als decadent en imperialistisch.

Wahhabisme: grondlegger = Muhammad Ibn 'Abd Al-Wahhâb, strikte navolging van de sharia (zuiverheid van de islam herstellen); leven volgens een letterlijke lezing van de islamitische heilige teksten, te vinden in Saoedie-Arabië

Salafisme is nauw verwant aan het wahhabisme, het heeft gelijkaardige conservatief puriteinse kenmerken met o.a. concretisering van de sharia als doelstelling. Het salafisme bestaat zowel in een geweldloze als een extremistische en radicale versie.

4.2.4 Moderne interpretaties van de islam

Radicale islam is een recentelijk fenomeen, het is een reactie tegen de moderniteit, de democratie, de wetenschap, het Westen. Men grijpt terug naar de oorspronkelijke zuivere leer. Deze groep is wereldwijd georganiseerd en houdt zich bezig met antiwesterse religieuze propaganda en soms terreur. Deze militante variant wordt echter door de meeste moslims verworpen.

Vanuit diverse hoeken gaan er dan wel weer stemmen op om de islamitische teksten en traditie te herinterpreteren op een liberale, moderne manier.

- Malek Chebel, Mohammed Arkoun, Nasr Hamid Abû Zayd, Tariq Ramadan, Rachid Benzine, Amina Wadud, Leila Ahmed, Fatima Mernissi (Marokkaanse sociologe), Tareq Oubrou

5. Hindoeïsme

5.1 Ontstaansgeschiedenis: de Vedische periode

Ontstaan in Pakistan.

Ariërs trekken 1000 jaar rond door India en onderwerpen de inheemse bevolking en installeren er hun 'vedische' beschaving, hierbij staat 'kennis' of 'inzicht' centraal, deze kennis is neergeschreven in een aantal basisteksten of 'Veda's'. Geloof van de vedische Ariërs is gebaseerd op de offerpraktijk en het 'do ut des' principe (= met juiste kennis en rituele handelingen de goden beïnvloeden voor voorspoed). Belangrijke goden: Indra (hemelkoning), Agni (vuur) en Soma (hemelse planten). Sommigen werden later ook hindoeïstische goden. Upanishaden: commentaren en filosofische bespiegelingen bij deze Veda's → start hindoeïsme (geen exact beginjaartal).

5.2 Algemene kenmerken

- 'Hindoe' → verwees vroeger naar het volk van Hind, het indische subcontinent/alle niet-islamitische indianen.
Pas eind 18de eeuw → dominante religie van het Indische volk
 - Geen geopenbaarde religie – geen stichter – geen eenduidig uniek heilig schrift – geen bindende geloofsdogma's – minder strikte en uniforme, voorgeschreven rituele praktijken – geen piramidale hiërarchie – geen intentie tot missionering (men wordt hindoeïstisch geboren) – geen samenhangende religie: honderden interne scheidslijnen (kleurrijke verscheidenheid)
 - Volgens sommigen: eerder een levenswijze en een cultuur dan een religie; zaken zoals omgaan met natuur, zingen, dansen, kunst kunnen allemaal deel uitmaken van het 'religieuze' domein.
 - Eigen kosmologie en veel eerbied voor natuur (veel vegetariërs + koe is heilig).
 - Leer van de karma: handelen en de bijhorende straffen en beloningen + cyclisch wereldbeeld: natuurwet in de kosmische orde vertoont een cyclische beweging (waarbij verlossing (= moksha) mogelijk is).
 - Combinatie van:
 - Monisme: Brahman = 'opperste wezen'
 - Polytheïsme: goddelijke incarnaties van brahman; Shiva, Vishnu en zijn vrouw Lakshmi, de Moedergod Devi/Shakti/Lakshmi/Kali, Ganesh (olifantenhoofd) (avatara's = incarnaties van God)
 - Pantheïsme: Brahman is in heel de kosmos aanwezig
 - Diversiteit van godheden en men kan zelf kiezen welke godheid ze (het meest) vereren.
 - Twee eposen die een grote rol spelen: Ramayana (over jonge rechtvaardige prins Rama) en Mahabharata (bevat één van de meest bekende episode: Bhagavad Gita; god bereiken via kennis, devotie en onbaatzuchtig handelen)
 - Hindoes hebben tal van tempels, heilige rivieren en steden, bedevaarten en reinigingsrituelen. Grootste religieuze feest ter wereld: Kumbh Mela
 - Goeroe of Swami: leraar die religieuze wijsheid overbrengt (incarnatie van een godheid)
 - Wedergeboorte = samsara
rechtvaardigheid = dharma
 - atman = individuele ziel of levensadem
persoonlijke devotie = bhakti
allerheiligste klank = 'Ohm'
tempels = mandir
- } allesomvattende kosmische orde

5.3 Het kastensysteem

Kasten werden in het Sanskriet aangeduid met 'varna' wat letterlijk kleur betekent, wellicht was standenverschil gebaseerd op kleur (lichtste bovenaan):

1. Brahmana's: priesters en leraren
2. Kshatriya's: koningen, edelen en krijgers
3. Vaishya's: burgers, landbouwers, handelaars

4. Shudra's: onderworpenen, dienstbaren, handwerklieden

Er bestaan subcasten (jati), kastelozen of onaanraakbaren: paria (trommel), dalit (onderdrukten). Men wordt geboren op een manier die vrucht is van hun vorige karma. Men kan niet veranderen van kaste binnen één leven. Kaste = gesloten groep, bepaald door geboorte, eigen gedragscode en eigen gemeenschappelijke status, strikte reinheidprincipes per kaste, eigen voeding, regels mbt huwelijk. Draait vnl rond zuiverheid (hoe hoger de kaste, hoe strenger de zuiverheidsprincipes), bv een hand geven aan een westerling is een bezoedeling voor de hoogste kaste.

Tegenreacties: Boeddha, Mahavira (stichter jainisme), Sikhisme, Mahatma Gandhi. Sinds 1950 verboden volgens Indiase grondwet, maar bestaan wel nog in praktijk in de vorm van bruidsschat, kindhuwelijk en weduweverbranding.

6. Boeddhisme

6.1 Het leven van Boeddha

Siddharta Gautama Boeddha = stichter en behoorde tot de kshatrya's (legende van Boeddha als prins). Leidde een ascetisch leven = afzien van genot en comfort. Hij wordt niet gezien als goddelijk of bovennatuurlijk wezen, maar als een man die het antwoord heeft gevonden op de diepste vragen en dilemma's van het menselijk bestaan en die antwoorden voor anderen toegankelijk heeft gemaakt.

6.2 De boeddhistische leer (dharma)

Strikt genomen is boeddhisme geen religie of geloof, eerder een levenswijze; hoe dient men om te gaan met het lijden (vier edele waarheden):

1. Lijden behoort tot het leven
2. De oorzaak van het lijden is de dorst of begeerte
3. Het is voor ieder mens mogelijk het lijden op te heffen
4. Om het lijden op te heffen, dient men het achtvoudige pad te volgen
 - Onthouding van verkeerd handelen, mentale concentratie door een gedisciplineerde geest en een juist inzicht in zichzelf en de wereld (samenvatting achtvoudige pad)

6.3 Diversiteit in het boeddhisme

Zenboeddhisme: er is geen onveranderlijke 'ik' of 'zelf' aanwezig en de mens is in essentie 'leeg'. Alle levende wezens bezitten wel de Boeddha-natuur, maar zijn zich niet bewust van deze natuur → meditatie als weg naar de verlichting.

Zuivere land boeddhisme of Amithaba-boeddhisme: zeer devotionele vorm van boeddhisme; boeddha heeft goddelijke status. Verlossing naar het paradijs door: geloof, meditatie, herhalen van de naam van Boeddha.

Beide scholen van de Mahayana traditie met als centraal idee de bodhisattva: een wezen dat de verlichting reeds heeft bereikt en zijn medemensen actief bijstaat op het pad naar Boeddhachap, dat ieder mens in principe kan bereiken.

←→ Hinayana: slechts enkelen kunnen de verlichting bereiken (met bekendste school: Theravada-boeddhisme) en gaat terug op de oude boeddhistische leer.

7. Atheïsme

7.1 Terminologische verheldering

Letterlijke betekenis: overtuiging dat er geen God bestaat.

Doorheen de tijd: ook zij die er een afwijkende, ketterse of twijfelachtige mening op nahielden inzake de aard van God. Bijvoorbeeld deïsme (stelt zich kritisch tov een aantal praktijken en aanspraken van de traditionele openbaringsgodsdiensten; God is te zien in de werking van de natuur en de moraal). Aanhangers deïsme → Lord Herbert of Cherbury, Voltaire.

Agnosticisme: de overtuiging dat het onmogelijk is om een uitspraak te doen over het al dan niet bestaan van God en over de aard van God of het bovennatuurlijke; aanhangers: Thomas Henry Huxley – David Hume – Sextus Empiricus – Pyrrho van Elis – Protagoras

In Vlaanderen: atheïsme = 'vrijzinnig humanisme'. Het humanisme heeft echter niet enkel betrekking op het religieuze vlak.

Vrijzinnigheid verwijst dan weer op de eerste plaats naar vrijdenken wat impliceert: godsdienst- en gewetensvrijheid en de bijhorende scheiding tussen kerk en staat, vrij onderzoek, een openheid voor rationele kritiek en een houding van antidogmatisme; vrijheid om te handelen volgens de eigen opvattingen. Vrijzinnig-zijn = een poging om rationeel te zijn en op een verantwoorde manier te leven (vrijheid, autonomie, vrij onderzoek en pluralisme). Het atheïsme is echter wel nauw verwant met de geschiedenis van het vrijdenken. Er bestaan ook vrijzinnige godsdiensten met o.a. in Nederland het vrijzinnig protestantisme + men zou katholieken in Vlaanderen (scheiding kerk en staat, vrij onderzoek en respect tov menselijke autonomie) ook vrijzinnig kunnen noemen.

Religieus atheïsme of atheïstische religiositeit/spiritualiteit → Ook de atheïst kan een gevoel van ontroering, verbondenheid of verwondering hebben bij het zien hoe de wereld in elkaar zit (zenboeddhisme).

7.2 Korte historiek

Hier: atheïsme = overtuiging dat er helemaal geen God(en) en bovennatuur bestaan, resulteert in filosofisch materialisme en een naturalistisch wereldbeeld; geestelijke is slechts een afgeleide van de materie.

Veel is afhankelijk van toeval (zo ook het bestaan van de mens) en alles is vergankelijk. Het atheïsme was lange tijd een verborgen, onderdrukte onderstroom.

Epicurisme

Naturalistisch wereldbeeld hier al terug te vinden.

Epicurus → atomistisch wereldbeeld: werkelijkheid bestaat uit ondeelbare kleine deeltjes (leidt tot ontstaan en vergaan van de dingen in de werkelijkheid)

Renaissance en begin moderniteit:

Pas hier gaan mensen atheïstisch denken en filosoferen, meestal in bedekte termen (vraag of ze dus wel degelijk atheïst zijn of niet; Machiavelli en Spinoza)

Verlichting:

Hier is er pas openlijk atheïsme, hoewel niet alle verlichtingsfilosofen atheïstisch zijn! Ook veel mensen die in het deïsme geloofden toen.

Slechts enkele 'philosophes' verdedigden het atheïstisch materialisme: Diderot, Offray de La Mettrie, d'Holbach, Helvétius.

Volgens hen bestaat er alleen materie en moet elke metafysica die naast of achter de materie nog een zelfstandig geestelijk beginsel zoekt, ontmaskerd worden. Het is aan de wetenschap om de mens van dit religieuze bedrog te bevrijden.

- Atheïstische priester Jean Melsier: eerste openlijke atheïstische teksten.
- Pierre Bayle: atheïsme is niet noodzakelijk immoreel en een samenleving van atheïsten is niet gedoemd om te mislukken.
- D'Holbach: verwerpt het cartesische dualisme: er is geen denkende geest naast het bestaan van materie, er is alleen materie waarvan ook het denken is afgeleid.
- Nietzsche: verklaart God dood en pleit ervoor om "de aarde trouw te blijven", ontwikkelt een vitalistische filosofie
- Karl Marx: godsdienst als opium van het volk

Vandaag

Nieuwe atheïsten: Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris, Christopher Hitchens, Michel Onfray (hedonistisch materialisme), Etienne Vermeersch, Jean-Paul Van Bendegem, Herman Philipse en Paul Cliteur.

Pleiten voor een militant atheïsme, godsdiensten introduceren niet alleen onnodige hypothesen, ze zetten mensen op een dwaalspoor en zijn gevaarlijk. Daarom moeten ze bestreden worden. Het godsontwerp is niet alleen onwaarschijnlijk, maar ook menonwaardig.

7.3 Is atheïsme een levensbeschouwing?

Het is geen uitgewerkte leer met gecanoniseerde teksten en voorschriften die bepalen hoe mensen moeten leven en denken.

Morele en politieke oriëntaties met atheïstisch perspectief: hedonisme, Nietzscheaanse herenmoraal, soberheid, socialisme, liberalisme, mensenrechten, communisme en de Goelach archipel, Hobbesiaanse dictatuur, existentialisme, jacobijnse terreur, relativisme en absolutisme.

Hoofdstuk 3: Religie en levensbeschouwing in België

1. Historische achtergrond

Vandaag in België: gevarieerd levensbeschouwelijk landschap (door immigratie, globalisering en secularisering)

Vroeger: voornamelijk katholiek land

In de grondwet: kerk-staat verhouding

3 ingrijpende evoluties: secularisering, toegenomen levensbeschouwelijke diversiteit en ontzuiling.

1.1 Kerstening, middeleeuwen en kloosterleven

496: doop Clovis: tal van delen bekeren zich.

7de eeuw: pas in deze eeuw laat het gros van de bevolking zich kerstenen. Verkondigers van het evangelie: Sint Amandus, Sint Elooï en de heilige Hubertus.

750: meer dan 20 abdijen

750-950: monastieke leven raakt in verval

Eind 11de eeuw: heropbloei; hernieuwingsbewegingen van benedictijnenorde

Abdijen: hadden ook economische betekenis en waren belangrijke plaatsen voor het bewaren, kopiëren en doorgeven van kennis

13de eeuw: franciscanen (minderbroeders) en dominicanen (predikheren) gesticht.

Karmelieten + Augustijnen vestigden zich ook.

- Het Vlaamse land en de Vlaamse cultuur waren getekend door het kloosterleven en de bijhorende uitstraling

Begijnen: vrome vrouwen die hun leven aan God wijden, maar niet in de vorm van een kloosterleven, begijnhoven bevonden zich in de buurt van ziekenhuizen (ook 13de eeuw)

Middeleeuwen: ganse leven doortrokken van het geloof en gericht op God, kapellen, kerken en kathedralen werden gebouwd. Elke ambacht en gilde had eigen patroonheilige.

Onderwijs: gegeven door geestelijken in kerkelijke instellingen.

1.2 Reformatie en Nederlandse opstand

16de eeuw: Erasmus toont sympathie voor de opvattingen van Luther.

- **1518**: Hij richt in Leuven het Collegium Trilingue (Latijn – Grieks – Hebreeuws) op en redigeerde een Griekse versie van het Nieuwe Testament

Via haven Antwerpen treedt het protestantisme binnen, het presenteert zich als een alternatief voor het geperverteerd geloof van de katholieke Kerk.

1520: boeken van Luther op brandstapel + rijksban door Karel V

1 julie 1523: augustijnenmonniken Hendrik Voes en Jan van Essen worden als 'protestantse ketters' op brandstapel gezet.

1536: executie William Tyndale (hij had bijbel in volkstaal vertaald)

"plakkaten": strenge godsdienstverordeningen; bloedplakkaat = doodstraf voor protestanten

1540: calvinisme blijft echter aanhang winnen, (verboden) hagenpreken worden op het platteland gehouden.

1566: beeldenstorm: vernielingen van kerken, kloosters en kapellen, voornamelijk heiligenbeelden, tabernakels en hosties

1567: hertog van Alva gestuurd door Filips II voor een schrikbewind (meer dan 1000 mensen ter dood veroordeeld) te beteugelen

1568: dagvaarding voor Willem van Oranje-Nassau door Alva

- Hij pleit voor politieke en religieuze onafhankelijkheid tav de Spaanse koning.

1576: Pacificatie van Gent: wederzijdse verdraagzaamheid tussen katholieken en protestanten; in de praktijk echter weinig merkbaar

1578: Pinksterstorm in Gent → herhaling beeldenstorm (Gent, Antwerpen en Brussel riepen zich uit tot Calvinistische Republiek)

1579: Unie van Utrecht: vrije religiekeuze, Antwerpen had zich hierbij aangesloten maar opnieuw weinig van te merken.

1581: katholicisme wordt verboden in de Noordelijke Nederlanden

1585: Val van Antwerpen

Hierna verdwijnt het protestantisme nagenoeg helemaal uit Vlaanderen.

1.3 Contrareformatie en Verlichting

1609: Twaalfjarig Bestand = rustperiode tussen Noordelijke Nederlanden en Spanje

- Jezuïeten: organiseren hier onderwijs en bouwen barokke kerken (Carolus Borromeus).

1542: Spaanse jezuïeten vestigen zich in Leuven om er publiek onderwijs in theologie en filosofie te verzorgen.

Vlaanderen telde 16 jezuïetencolleges: jongens werden hier voorbereid op de universiteit.

17de eeuw: Jezuïeten worden actief als missionaris in het oosten (bijvoorbeeld Ferdinand Verbiest)

1773: verbod van de jezuïeten door Clemens XIV

1814: terug toegelaten, **1831:** pas terug aanwezig in België

1648: Vrede van Westfalen: strijd tussen Spanje en Nederlandse Republiek eindigt met o.a. het verdrag van Münster: erkende de autonomie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en legde definitief de grens tussen België en Nederland vast.

1780: afschaffing van privileges voor het katholicisme in de Noordelijke Nederlanden door keizer Jozef II. Hij botste echter op veel ongenoegen:

1780-9: Brabantse omwenteling

18de eeuw: vrijmetselarij (leden kwamen uit de hogere burgerij, magistraten, juristen en handelaars)

1738: Clemens XII veroordeelt de vrijmetselarij

1751: Benedictus XIV herhaalt dit

Vrijmetselarij was verdacht omwille van hun religieus pluralisme en de geheimzinnige sfeer.

1795: parochieregisters worden vervangen door de burgerlijke stand en christelijke kalender wordt afgeschaft

1796: kloosterordes ontbonden en kerkelijke eigendommen worden geconfisqueerd

1797: katholieke Universiteit Leuven moest deuren sluiten.

Restauratie van katholicisme kwam er pas bij Napoleon. Deze sluit in **1801** een concordaat met Paus Pius VII af: katholieken krijgen vrijheid van eredienst in Frankrijk en de staat moet

de katholieke geestelijkheid bezoldigen in ruil voor de tijdens de Revolutie genationaliseerde en door de revolutionaire regering verkochte kerkelijke bezittingen.

1.4 Belgische onafhankelijkheid

1815: België terg bij Nederlanden, geregeerd door protestantse koning Willem I. Deze voerde grondwet in waarbij protestantisme = katholicisme.

1816: heropening Universiteit Leuven als rijksuniversiteit.

- Echter: katholieke zuiden botste met deze politiek, organiseerden een petitie en verboden gelovigen de eed van trouw aan grondwet te zweren. Ook antiklerikale liberalen tegen Willem I. Belgische onafhankelijkheid is grotendeels resultaat van dit verbond.

1831: beëindiging concordaat: vrijheid van vereniging, godsdienst-, onderwijs- en persvrijheid.

- Unionisme: in de grondwet werd de vrijheid van godsdienst en van meningsuiting vastgelegd (liberaal) en er werd bepaald dat de overheid de wedden en pensioenen van de bedienaren van de erediensten betaalt (katholiek).
Ivm onderwijs: is vrij en wordt betaald door overheid.

2. Kerk-staat verhouding in België

2.1 Het Belgische kerk-staat model

Belgische grondwet bevat geen strikte scheiding kerk en staat. Belgische staat opteert voor een actief ondersteunend levensbeschouwelijk pluralisme. Om steun te krijgen, moet de levensbeschouwing eerst erkend worden:

- Een groot aantal aanhangers
- Gestructureerd zijn
- Enige tijd in België gevestigd zijn
- Maatschappelijk belang vertegenwoordigen
- Niet tegen de maatschappelijke orde indruisen.

7 erkende levensbeschouwingen: rooms-katholicisme, protestantisme, anglicanisme, orthodox christendom, jodendom, islam en niet-confessioneel vrijzinnig humanisme.

Voordelen: bezoldiging van bedienaars van eredienst en morele begeleiders en aalmoezeniers in ziekenhuizen, gevangenissen en het leger, financiering van levensbeschouwelijke vakken, uitzendtijd, subsidies voor materiële goederen en huisvesting voor deze bedienaars.

2.2 Hoe neutraal is het Belgische kerk-staat model?

Met een erkenning geeft de Belgische overheid geen uitspraak of oordeel over de inhoud of organisatie van de levensbeschouwing. Het probleem is er echter wanneer deze erkenning

er is, de mate waarin steun wordt verleend is discriminatoir omdat de verschillen per eredienst niet berusten op objectieve verantwoording (gelijkheidsbeginsel in gedrang).

Zo is het loon en de pensioenrechten van de 'werknemers' van de levensbeschouwingen afhankelijk van welke deze is.

De begroting van de katholieke eredienst is dan weer niet gebaseerd op het aantal praktiserende mensen, terwijl dit voor andere erediensten wel zo is. Het priesteraantal daalt ieder jaar, maar toch krijgt de katholieke kerk nog steeds een grote deel van de koek.

Door de bevoorrechte positie van de katholieke eredienst komt de secularisering en toegenomen diversiteit onder druk te staan.

Er wordt wel onderzocht hoe het systeem kan worden aangepast. Zo wordt er gepleit voor eenzelfde statuut, eenzelfde loon en pensioen voor alle bedienaars van de eredienst of moreel consulenten ongeacht de levensbeschouwing. En ook om de erkenningscriteria nog objectiever te maken. Als laatste ook om subsidiëring in overeenstemming te brengen met het aantal aanhangers (door onderzoek).

3. Levensbeschouwing en onderwijs

Controversieel onderwerp.

Momenteel: Elke vrije school moet een levensbeschouwelijk vak inrichten dat door de gemeenschap wordt betaald en elke officiële school moet alle erkende levensbeschouwingen aanbieden.

3.1 Eerste Schoolstrijd (1878 – 1884)

1842: christelijke zedenleer was verplicht alle lagere scholen, ook de officiële

Juni 1850: wet op middelbaar onderwijs: geestelijkheid wordt 'uitgenodigd' om in officiële scholen godsdienst te geven, zonder inmenging in andere vakken (liberaal). Bisschoppen weigerden deze uitnodiging en stichtten nieuwe katholieke middelbare scholen.

1879, 1881: Conflict explodeert, door volgende wetten: Kerk moet zich uit officiële onderwijs terugtrekken. De conventies werden verboden, godsdienst werd als verplicht vak afgeschaft in de gemeentescholen, aantal officiële scholen moest omhoog en voor rekrutering in officiële scholen hadden afgestudeerden van de rijksnormaalschool voorrang.

- Katholieken deden uiterste best om zelf schoolnet uit te bouwen en weigerde nog sacramenten toe te dienen aan zij die aan het officieel onderwijs deelnamen

1884-WOI: Katholieken aan de macht; gemeenten konden terug vrij onderwijzers aanwerven, wettelijk aantal toegelaten atheneea werd beperkt tot 20 en godsdienst werd terug een verplicht vak in lager onderwijs.

Sinds 1914: vrijstelling van het vak godsdienst is mogelijk.

3.2 Tweede Schoolstrijd (1950-1958) en het schoolpact

1950: absolute meerderheid voor christendemocraten

Onderwijsminister nam maatregelen: subsidiëring van vrij onderwijs namen toe

Na 1954: socialisten en liberalen vormen samen een regering.

Onderwijsminister: inkrimping van de subsidies, oprichting nieuwe rijkscholen en ontslag tijdelijke leerkrachten in het rijksonderwijs met vrij diploma.

Reactie katholieken: bisschoppen moedden zich, petitie en massabetogingen, geld verzamelen om noden van het katholieke onderwijs te dekken en **1957**: oprichting Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs.

1958: regering die voor het schoolpact heeft gezorgd

- Compromis tussen katholieken en vrijzinnigen; tussen verdedigers van het katholiek vrij onderwijs en verdedigers van het officieel onderwijs. Beginselen: bestaan van officiële en vrije scholen wordt uitdrukkelijk erkend – keuzevrijheid van ouders voor een officiële of een vrije school – vrij onderwijs heeft recht op subsidiëring – leerlingen in het officieel onderwijs hebben recht op keuze uit “onderricht in de katholieke, protestantse of Israëlitische eredienst en in de niet-confessionele zedenleer”.

3.3 Grondwet 1988 en bijkomende erkende levensbeschouwingen

Samenvatting van de grondwetswijziging: bevat neutraliteitsbeginsel t.a.v. de Gemeenschapsscholen en bepaalt dat alle officiële scholen tot aan het einde van de leerplicht verplicht zijn om onderwijs in de erkende erediensten en de niet-confessionele zedenleer in hun aanbod op te nemen.

Iedereen heeft recht op een morele of religieuze opvoeding, ten laste van de gemeenschap (→ overheid moet ook in de vrije onderwijsinstellingen de godsdienstlessen bekostigen). Er is ook sprake van keuze tussen de erkende erediensten en de niet-confessionele zedenleer: verruiming i.v.m. het schoolpact (zij maakte geen vermelding van het erkende anglicanisme).

3.4 Huidige situatie

Enkele bevindingen uit cijfermateriaal van schooljaar 2010-11 (representatief voor nu, geen drastische wijzigingen):

- Ongeveer de helft van de leerlingen volgt niet-confessionele zedenleer en 30% rooms-katholieke godsdienst. Islam = 14% en stijgt (officieel secundair onderwijs)
- In de Vlaamse Gemeenschap kan men ook vrijstelling vragen: voornl. door Jehova's getuigen, onafhankelijke protestanten en leerlingen uit methodescholen.
- De meeste leerlingen gaan naar vrij onderwijs. Dit is niet grondwettelijk verplicht om levensbeschouwelijke vakken aan te bieden, ze moeten echter wel ten minste twee uur “godsdienstleer of niet-confessionele zedenleer of cultuurbeschouwing of eigen cultuur en religie” doceren.
- Vrije net → 99% katholieke scholen (en dus rooms-katholieke godsdienst).
- Meeste joodse leerlingen: gaan naar vrije, soms private, joodse scholen.
- Een kleine helft van de moslimleerlingen zit op katholieke secundaire scholen.
- Sommige scholen werken met een bijzondere pedagogie: cultuurbeschouwing.
- 1993: Unie voor Vrijzinnig Verenigingen (bevoegd voor het vak niet-confessionele zedenleer)

TER VERDUIDELIJKING

- Vrij onderwijs = onderwijs niet door staat, provincie of gemeente georganiseerd, bestaat hoofdzakelijk uit katholiek onderwijs
- Officieel onderwijs = rijksonderwijs, georganiseerd door staat, provincie of gemeente

4. Het gewijzigde levensbeschouwelijke landschap

Vroeger

Vlaanderen was voornamelijk katholiek en de meerderheid van de bevolking was kerkelijk. Parochies vormden een sociaal weefsel.

Abortus, euthanasie, homofilie enz waren onbespreekbaar.

Met de levensbeschouwelijke ander was er nauwelijks contact; eerder conflict.

Dit levensbeschouwelijk landschap vinden we nu niet meer terug, religie neemt een bescheidener plaats in, door secularisering, ontzuiling en toegenomen diversiteit.

4.1 Secularisering en ontkerkelijking

- Krimpscenario van het katholieke geloof.
- Wekelijkse kerkgang daalt en zal nog verder zakken.
- Helft van de Belgen noemt zich nog katholiek (weerspiegelt in percentage doopsels), maar er is ook hier een daling. → Veel Vlamingen zijn "cultuurchristenen": ze vinden de christelijke waarden belangrijk, erkennen de waarde van bepaalde onderdelen van de christelijke traditie en laten hun kinderen katholieke godsdienst volgen, maar ze hebben voor het overige niets meer met de Kerk en de bijhorende godsdienstige beleving te maken.
- Kerkelijke huwelijken dalen ook en zij die niet kerkelijk gehuwd zijn zullen ook minder geneigd zijn om hun kinderen te laten dopen en godsdienstig op te voeden.
- Kloosters en abdijen lopen leeg of staan te koop, het aantal priesters slinkt en er zijn nagenoeg geen roepingen meer.
- Het vertrouwen in de Kerk als instituut heeft ook een flinke deuk gekregen: waarschijnlijk door de schandalen inzake kindermisbruik.

4.2 Ontzuiling

4.2.1 Verzuiling

Ontstaan katholieke zuil: 2de helft van de 19de eeuw → structureel antwoord op de scheiding tussen kerk en staat en de seculiere samenleving. Deze zuil bracht een eigen deelstaat te weeg, een katholiek netwerk van eigen scholen, jeugdbewegingen, politieke partij... Op deze manier kon de Katholieke Kerk haar maatschappelijke en politieke machtspositie in de samenleving behouden.

Functie zuil: sociaal weefsel + vorm van spontane solidariteit tussen gelijkgezinden + electorale basis om de macht te behouden + bescherming tegen secularisering, socialisme, individualisering en doorgedreven modernisering.

Echter ook de socialisten en liberalen hebben een eigen politiek-maatschappelijk netwerk uitgebouwd met dezelfde functie van de zuil voor ogen. Vrijzinnigheid is niet helemaal aan zuillogica kunnen ontsnappen, ze was er vatbaar voor. Bij hun erkenning als niet-confessionele levensbeschouwing kregen ze namelijk financiële voordelen en ze trokken het vak niet-confessionele zedenleer naar zich toe.

Evaluatie verzuiling: enerzijds belangrijk voor levensbeschouwelijke conflictbeheersing en pacificatiepolitiek, ze zorgde voor een vorm van sociale cohesie, maatschappelijke geborgenheid, sociale controle en gemeenschapsgevoel.

Anderzijds zorgde zuilvorming ook tot verspilling van middelen en energie. Overwegingen van efficiëntie en goed bestuur moesten onderdoen, nieuwe en wenselijke initiatieven werden bemoeilijkt. Ze zorgde ook voor een compartimentering van de samenleving (hokjesmentaliteit).

4.2.2 Mentale ontzuiling

Ontkerkelijking → deconfessionalisering van de katholieke zuil. Men begon het geloof en de kerk minder centraal te plaatsen. De politiek partij, scholen, ... legden het gezag van de godsdienst naast zich neer en men wees enkel nog op het belang van de christelijke inspiratie en de christelijke waarden. De levensbeschouwelijke tegenstellingen waarop zuilen waren gebouwd, begonnen te vervagen. De keuze voor een katholieke school of universiteit heeft nog weinig met levensbeschouwelijke overwegingen te maken. De zuilen verloren ook hun electorale betekenis.

Leden van de zuil zijn nu eerder klanten geworden, het marktdenken is gaan domineren en het levensbeschouwelijk onderscheid tussen organisaties van de verschillende zuilen is sterk geëgaliseerd.

“politieke concerns” = een verzameling van in elkaar verstrengelde dwarsverbindingen die allerlei producten en diensten aanbieden en een groot deel van de markt bezetten.

Sommige organisaties hebben hun christelijk/katholiek signatuur volledig geschrapt (Unizo bv). Andere behouden de C of K vanuit historische gevoeligheid (KUL bv). Anderen proberen te herbronnen, wat wel botst met de gesecculariseerde realiteit.

Deze discussie is niet alleen te vinden bij de katholieke zuil → het is niet zozeer een bepaalde zuil die onder druk komt te staan, maar eerder het verzuilingsmodel zelf.

Ontzuiling betekent ook dat er plaats wordt gemaakt voor pluralistische, neutrale of levensbeschouwelijke indifferente organisaties en initiatieven. Men wil ook gaan samenwerken met anderen daar waar het zinvol is.

4.3 Diversiteit

Wat volgt is een benaderend beeld.

4.3.1 Islam +/- 5% van de Belgische bevolking

- Tweede religie in België
- Aanwezigheid in België te wijten aan arbeidsmigratieprogramma's (Turkije en Marokko) en volg-, familie- en asielmigratie.
- Heel wat moslims die vandaag in België leven, zijn hier geboren en hebben de Belgische nationaliteit.
- Meer dan 310 moskeeën zijn actief in België.
- Sinds 1974 erkend, maar implementering van die erkenning heeft lang op zich laten wachten door gebrek aan politieke motivatie, moeizame ontstaansgeschiedenis en

weinig efficiënte werking van de Moslim Executive als officieel aanspreekpunt voor de overheid.

- In Vlaanderen: 28 moskeegemeenschappen erkend en 8 imams betaald door Ministerie van Justitie.

4.3.2 *Protestanten +/- 140 000 in België*

- Heterogene groep; varieert van zeer liberaal protestantisme tot Conservative Evangelicalism en pinksterbewegingen
- Protestantse kerken verenigd in de VKPB = de Verenigde Protestantse Kerken van België (100tal kerken)
 - Protestantse Kerk van België → oudste en grootste
 - Hervormde Kerk van België → sterk zendingsbewustzijn en oorspronkelijk tegen overheidsfinanciering
 - Gereformeerde kerken in België → georiënteerd op de Gereformeerde Kerk in Nederland
- Evangelische kerken verenigd in de EAV = de Evangelische Alliantie Vlaanderen (100tal kerken)
 - BEZ = Belgische Evangelische Zending
 - VEG = Vrij Evangelische Gemeenten
 - ECV = Evangelische Christengemeenten Vlaanderen
 - VVP = Verbond van Vlaamse Pinkstergemeenten in België
- Pinksterbewegingen weigerden eerst overheidssteun, totdat ze als sekte werden aanzien en dan wel naar officiële erkenning gingen vragen om van dit imago af te geraken.

4.3.3 *Anglicanen +/- 11 000 in België*

Deze christelijke denominatie is erkend door de Belgische staat omdat Leopold I zelf anglicaans was.

4.3.4 *Orthodoxen +/- 60 000 in België*

- Van Griekse of Russische herkomst; gastarbeiders
- In België: 2 Oekraïense, 2 Roemeense, 1 Servische en 1 Bulgaarse parochie

4.3.5 *Joden*

- Na WOII langzame wederopbouw van het joodse leven met immigratie van orthodoxe en chassidische gemeenschappen.
- Chassidische joden leven gesegregeerd van de rest van de stad.
- Antwerpen is één van de weinige plekken waar zoveel ultra-orthodoxe joden samenleven.
- Ze hebben goede zakenrelaties opgebouwd met hun niet-joodse partners in de diamantindustrie en –handel waar ze lange tijd goed vertegenwoordigd waren.
- Er is echter ook, maar dan veel minder zichtbaar, een liberaal Joodse gemeenschap.
- Officiële vertegenwoordiger = CICB = Centraal Israëlitisch Consistorie van België.

- Er zijn 5 joods kranten 45 synagogen in België

4.3.6 Boeddhisten +/- 20 000 à 40 000 in België

- Boeddhistische Unie van België = officiële gesprekspartner voor de overheid inzake de erkenning die bijna voltooid is.
- Erkenning als niet-confessionele levensbeschouwing
- Boeddhisme is in België een fenomeen van westerse bekeerlingen

4.3.7 Jains +/- 1500 in België

- Stichter: Vardhamana Mahavira
- Hoofdprincipe: niet-gewelddadigheid
- Leven vrij geïsoleerd
- Meeste wonen in Antwerpen en werken bijna allemaal in de diamantsector
- Wilrijk: tempel

4.3.8 Sikhs 3 à 4000 in België

- Ontstaan in de Punjab in India (15de eeuw)
- Stichter: Nanak Dev
- Geïnspireerd op het hindoeïsme en de islam
- Vijf k's waar ze zich aan moeten houden: kes (ongeschoren haar), kanga (kam), kachera (soldatenonderkleed), kirpan (zwaard), kara (stalen armband).
- Wonen vooral in Limburg
- Naar hier gevlucht voor een beter leven.

4.3.9 De niet-geaffilieerde groep 42% in België

- Vrijzinnig atheïst, agnosten, atheïst, ietsisten, levensbeschouwelijke onverschilligen
- Believing without belonging = onkerkelijk, maar toch blijven geloven
- Belonging without believing = cultuurchristenen die zichzelf nog katholiek noemen maar er geen religieuze praktijk meer op nahouden
- HVV = Humanistisch-Vrijzinnige Vereniging

Hoofdstuk 4: Secularisatietheorie

1. Secularisatie: materiële en Hegeliaanse betekenis

= achteruitgang van de betekenis of functie van religie (algemene betekenis)
= verwereldlijking

Materiële betekenis: onteigening van kerkelijke bezittingen die in handen komen van de overheid, privé-bezitters.

Hegliaanse betekenis: 'geestelijke' verwereldlijking → God vervreemdt zich in de schepping en in de gedaante van zijn Zoon Jezus van zichzelf door een verbinding aan te gaan met materie en het wereldse, zo moet ook de vrije Geest zich met materie en het wereldse vermengen om uiteindelijk tot absolute vrijheid, tot zelfbewustzijn te kunnen komen.

2. Cultuurfilosofische beschouwingen over oorsprong en betekenis van secularisatie

Het begrip werd in de 19de eeuw eerst door filosofen gethematiseerd → cultuurfilosofisch niveau van de secularisatietheorie.

Volgens verschillende cultuurfilosofen (Charles Taylor en Marcel Gauchet) zijn er ook religieuze dynamieken die tot maatschappelijke hervormingen en uiteindelijk (vaak onbedoeld) tot secularisatie leiden.

= innerlijke transformaties van de religie(s) zelf

2.1 Wetenschap heeft religie vervangen

Auguste Comte

- Formuleerde deze stelling voor het eerst
- Mensheid verloopt in drie stadia:
 - Theologische stadium: verklaring van de wereld adhv mythen en religieus bijgeloof
 - Filosofische stadium: zoeken naar abstracte begrippen en ontwikkelen van een speculatief kader om te verklaren hoe de werkelijkheid in elkaar zit
 - Wetenschappelijk stadium: empirische observaties en logische deducties van wetenschappers tonen de wereld zoals die werkelijk is.

Max Weber

- Wereld wordt in toenemende mate onttoverd en gerationaliseerd:
 - Door interne religiekritiek (vragen bij magische praktijken)
 - Later door de moderne wetenschap

➡ Deze theorieën worden vandaag wel eens betwist of genuanceerd: de opkomst en het succes van moderne wetenschappen hebben ongetwijfeld een rol gespeeld in het seculariseringsproces, maar het zijn niet de enige oorzaken.

Er zit ook een probleem in het model: doorheen de geschiedenis heeft de religie de wetenschap zowel gestimuleerd als afgeremd. Geloof en rede gingen een lange tijd hand in

hand. In de middeleeuwen was er weinig wetenschappelijke vooruitgang omdat men vertrok van de verkeerde uitgangspunten en niet beschikte over de juiste methode (en dus niet door de invloed van de kerk).

Wetenschappelijke bestudering van de bijbel: leert ons dat we heel wat elementen eerder symbolisch moeten interpreteren.

Bruce

- Hij nuanceert de invloed van de cognitieve strijd tussen wetenschap en religie op het seculariseringsproces ook.
- Het gevolg van de wetenschap, namelijk de technologie en de technologisering van de maatschappij waren veel belangrijker volgens hem.
- Technologie geeft de mens meer middelen om zich te onttrekken aan de contingentie van het leven, om zich te beschermen tegen de grillen van de natuur (ipv vroeger 'het gebed').

2.2 Secularisatie als functie van economische welvaart

Er bestaat een relatie/correlatie tussen geloof en angst, tussen geloof en maatschappelijke onzekerheid.

➡ Bruce: Hoe groter de economische welvaart, des te sterker het accent komt te liggen op wereldse, materiële activiteiten, wat een vorm van secularisering is.

➡ Gregory S. Paul: Hoe beter het met een samenleving gesteld is op vlak van gelijkheid, hoe minder gelovig mensen zijn, kan een verklaring zijn voor het seculariseringsverschil tussen Europa en VS.

2.3 Secularisatie van het vooruitgangsgeloof

Verwereldlijking van het idee van het religieuze hiernamaals = hoop op volkommenheid en volmaaktheid op werelds niveau.

Karl Löwith: de moderniteit en haar onuitputtelijk vooruitgangsgeloof is een bastaardkind van het christendom. We moeten streven naar perfectie → idee van ultieme vooruitgang en totaaloplossingen.

Hans Blumenberg: De moderne vooruitgangsidee beoogt geen totale verlossing, maar een vooruitgang op heel specifieke, beperkte terreinen (bv kankerbestrijding).

➡ Verschillende opvattingen, maar beiden waarschuwen voor het gevaar een soort religieuze heilsverwachting te implementeren in het politiek handelen in deze wereld.

Karl Popper: Idee van ultieme verlossing en vandaaruit aan politiek doen, is uiterst gevaarlijk. Hij pleit voor evolutie in plaats van revolutie: we moeten voorzichtig aanpassingen aan onze samenleving maken, er wordt een onderscheid gemaakt tussen:

- Piecemeal social engineer: gaat op zoek naar hoe hij acuut lijden en kwaad in de samenleving kan bestrijden, zonder op zoek te gaan naar het 'ultieme goede', of een definitieve oplossing.

- Utopian social engineer: gaat wel uit van een totalitaire visie op het goede, waardoor het rationele ingenieurswerk weer in het gedrang komt, omdat het uiteindelijk vervalt in geweld en meer kwaad voortbrengt dan goed.

Marcel Gauchet: Vele moderne ideologieën dragen nog de structuur in zich van 'het religieuze' (fascisme en communisme houden de mens een verhaal van totaalverlossing voor).

Francis Fukuyama: Voorspelde in zijn boek dat na het einde van de Koude Oorlog de ideologische evolutie van de mensheid ten einde is gekomen: de Westerse liberale democratie en de vrije markt vormen het einde van de geschiedenis. Alle samenlevingen zullen volgens hem op termijn naar dit einddoel evolueren.

Samuel Huntington: Volgens hem wordt het toekomstig wereldbeeld dan weer bepaald door een botsing tussen beschavingen of culturen. Hierbij onderscheidt hij een achttal culturen, waarbij dat onderscheid sterk op levensbeschouwelijke verschillen is gebaseerd.

2.4 Monotheïsme desacraliseert en seculariseert het wereldbeeld

Hier wordt de *rationalisering van het wereldbeeld* toegeschreven aan hervormingen binnen de (monotheïstische) religie zelf. Het monotheïsme maakt een duidelijk onderscheid tussen het natuurlijke en bovennatuurlijke, dit in tegenstelling tot bv de Griekse wereld, waar goden en mensen seks hebben en zo halfgoden ontstonden. Taylor: 'porous selves' = grenzen tussen mensen, goden en natuur zijn permeabel, poreus. Een rationaliserende cultuur zal die grenzen steeds scherper stellen.

Desacralisering van het wereldbeeld: de natuur zit niet vol geesten of goden. Als God niet rechtstreeks of zelfs helemaal niet in de natuur terug te vinden is, kan deze laatste ook vrijelijk bestudeerd, gemanipuleerd en gebruikt worden.

Het christendom *seculariseert* bovendien nog eens wegens zijn nadruk op immanentie: de menswording van God in Jezus.

Tuchman: Secularisering is pas mogelijk zodra het religieuze zich onder interne en externe impulsen getransformeerd heeft tot een ondoordringbare bovennatuurlijke werkelijkheid, los van 'deze wereld'. → Zwarte Dood is een zwaarwegende factor geweest in de aanloop van de geboorte van de moderne mens, het was een te grote catastrofe om nog vanuit het traditionele religieuze kader te bevatten.

William van Ockham: God wordt steeds meer transcendent en on(be)grijpbaar voorgesteld. Het verborgen-zijn van God wordt nu een alibi om zich op eigen kracht te handhaven.

2.5 Secularisatie is het gevolg van de reformatie

Max Weber – Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus

De protestantse ethiek van 'binnenwerelds ascetisme' heeft onbedoeld geleid tot het ontstaan van het zeer werkelijke, kapitalistische economisch model.

Economische welvaart werd namelijk het teken van uitverkiezing door God (calvinistische visie). Onbedoeld leidde het protestantse ideaal van 'universeel priesterschap', van

universele ascese zo tot een kapitalistische ideologie, waarvan geld om het geld en bestendige economische groei de speerpunten vormen.

2.6 Van heteronomie naar autonomie: Marcel Gauchet over de onomkeerbaarheid van secularisatie

Marcel Gauchet – De onttovering van de wereld

De band tussen religie en politiek werd doorheen de geschiedenis geleidelijk losgekoppeld. Hij beschrijft in zijn boek de politieke geschiedenis als een overgang van heteronomie naar autonomie. In deze evolutie speelt het christendom een centrale rol. Het christendom scheidt nauwgezet het wereldse en het goddelijke.

Hij beschouwt de rationalisering van religie niet als een religieuze vooruitgang, de meest zuivere religie is de oorspronkelijke religie gebaseerd op heteronomie. De rationalisering van religie betekent echter de geleidelijke uittocht uit de eerste, zuivere, primitieve religie. Deze uittocht is definitief en onomkeerbaar, we spreken dan van een seculiere samenleving waarbij kerk en staat gescheiden is en religie optioneel is.

Olivier Roy

“Je kunt dus zeggen dat de laïciteit tegen de katholieke kerk is gericht (wat historisch niet te betwijfelen valt) en tegelijkertijd door het christendom mogelijk is gemaakt.”

2.7 Secularisatie als het optioneel worden van religie in een zig-zag parcours

Charles Taylor – A Secular Age

Conditions of belief: Welke vooronderstellingen leven vandaag in onze cultuur, waardoor religie optioneel is geworden?

Charles Taylor – Varieties of Religion Today

Hij onderscheidt drie maatschappelijke modellen (adhv Durkheim) volgens de plaats van religie in de samenleving:

- Kleinere, primitieve samenlevingen → doordeesemd van religie als verbindende factor = paleo-Durkheimiaans
- Neo-Durkheimiaanse samenleving → religie is optioneel geworden, maar er blijft echter een overkoepelend religieus niveau (Verenigde Staten)
- Post-Durkheimiaanse samenleving → religie is ook hier optioneel geworden en er is geen overkoepelend religieus besef meer. Het is geen fundamenteel deel meer van de individuele of maatschappelijke identiteit (West-Europa)

↔ Taylor gelooft niet in de onomkeerbaarheid van die secularisatie (Gauchet). Hij spreekt zelfs van een ‘zig zag parcours’ van de westerse secularisatie, religie zou nog steeds kunnen terugkeren als we naar de geschiedenis ervan kijken. Hij erkent echter ook dat religies zelf dynamisch en hervormingsgezind kunnen zijn en daardoor tegen wil en dank secularisatie in de hand hebben gewerkt.

3. Secularisatie en sociologie

3.1 Secularisatie als functionele differentiatie

Godsdienst is nu niet langer overkoepelend en alles structurerend, het wordt een maatschappelijk subsysteem naast andere autonome subsystemen met elk hun eigen logica.

- ➔ Functionele differentiatie: voor kennis gaat men aankloppen bij de wetenschap, om de maatschappij te besturen bij de politiek en het recht, die elk onafhankelijk van de religie functioneren.
- ➔ We zien bij grotere, complexe en meer welvarende samenlevingen een grote interne structurele differentiatie.
- ➔ Gevolgen van deze functionele differentiatie:
 - Een verlies aan maatschappelijke en culturele eenheid
 - Het is echter ook bevrijdend geweest dat verschillende domeinen zich dankzij de secularisering autonoom hebben kunnen ontwikkelen, structureren en positioneren. Ze kunnen nu functioneren obv regels, wetmatigheden en ideeën die in deze gebieden zelf te vinden zijn en niet langer binnen de beperkingen en mogelijkheden die de godsdienst biedt.
- ➔ Westen: Secularisatie en functionele differentiatie zijn vaak hand in hand gegaan. Er zijn echter ook 'seculiere religies': het overkoepelende perspectief van de religie is vervangen door een nieuwe unifiserende ideologie, bv marxisme.

3.2 Secularisatie in de publieke en de privésfeer

Hoe verder de secularisering zich doorzet, hoe minder mensen gelovig zijn, hun kinderen laten dopen, ze een religieus huwelijk laten voltrekken, naar de kerk of de moskee gaan...

- Publieke sfeer: religie is steeds minder zichtbaar bij publieke gelegenheden, minder religieuze symbolen in de publieke ruimte
- Privésfeer: individuele religieuze geloofsbeleving neemt af (geloofsopvattingen + religieuze praktijken)

Volgens sommigen is Europa hier de normerende voorloper, volgens anderen dan weer the exceptional case.

3.3 Secularisatie R.I.P.?

Secularisatieparadigma: De secularisatie zal zich universeel, rechtlijnig en onomkeerbaar doorzetten. Uiteindelijk zou dit resulteren in de dood van God en het verdwijnen van de religie.

Kanttekeningen bij dit paradigma:

- **De secularisering is geen globaal fenomeen.**
Religie is nog wel levendig buiten West-Europa. In de Verenigde Staten is er nog steeds een 'vibrant religious market'. Als tegenargument voor West-Europa wordt gegrepen naar de toegenomen en zichtbare aanwezigheid van de religie (islam) door de migratie, globalisering en een toegenomen aandacht voor alternatieve/nieuwe religieuze bewegingen.
- **De religieuze toestand blijft min of meer constant doorheen de geschiedenis.**

Stark, Bainbridge en Finke geloven in een economisch model van religie, uitgaande van een permanente vraag.

Grace Davie: 'religieuze geheugen' van Europa verdwijnt niet, maar muteert. 'Vicarious religion': een gelovige minderheid van mensen representeert in zijn religieuze praktijken en moraal een 'zwijgende' meerderheid die impliciet instemt met die praktijken. De religieuze minderheid gelooft dus impliciet ook voor een ongelovige meerderheid.

- **Secularisatie en (een bepaalde vorm van) religie kunnen best samengaan.**
Habermas: 'postseculiere samenleving' → Liberale samenlevingen houden best rekening met religie en leren de maatschappelijke kracht ervan waarderen. De secularisering zet zich door, maar (de betekenis van) religie zal en moet niet helemaal verdwijnen onder invloed van die secularisatie.

Steve Bruce: Hij zegt dat het seculariseringsparadigma wel degelijk steek houdt: modernisering leidt tot een irreversibele vermindering van het religieuze – zowel wat betreft de opvattingen als wat betreft de praktijken: er is geen weg terug.

- **De data tonen dat de westerse secularisering in de vorm van ontkerkelijking gewoon doorgaat.**
Existentiële vragen worden hoe langer hoe minder in een religieus-godsdienstig paradigma gekaderd.
De toegenomen alternatieve, vaak erg persoonlijke spiritualiteit draait de secularisering niet terug.
De immigratie naar het westen blijkt geen tegengewicht voor de voortschrijdende secularisering.
- **Verenigde Staten**
Wordt vaak gebruikt om het seculariseringsparadigma te weerleggen. Echter is de algemene trend dat de samenleving in de VS ook seculariseert. Het verschil met de Europese secularisering is vooral een verschil in timing, geen verschil in richting.
- **Ook de situatie in Oost-Europa en de voormalige Sovjetlanden weerlegt het seculariseringsparadigma niet.**
De 'heropleving' van de religie komt er na een periode van artificiële secularisering. Religieuze onderdrukking is echter geen efficiënt middel om religie uit te roeien. Maar deze desecularisering lijkt maar tijdelijk, want de jongere generatie in Oost-Europa is merkkelijk minder religieus en minder kerkbetrokken dan de oudere generatie.
- **De kanttekeningen moeten ook genuanceerd worden.**
Critici hebben gelijk dat secularisering niet direct zal resulteren in het verdwijnen van religie, ze hebben ook gelijk te stellen dat het niet zeker is dat de hele wereld op dezelfde manier en in hetzelfde tempo als West-Europa zal seculariseren. Maar ze hebben ongelijk als ze beweren dat de secularisering op haar retour is en de godsdiensten aan het terugkomen zijn.

4. Religie in een moderne, seculiere samenleving

Taylor en Gauchet: Religie kan zelf ook een transformerend karakter hebben inzake modernisering en secularisering.

Omgekeerd: Maatschappelijke secularisering en modernisering hebben een invloed op religie. De verschillende culturele en sociale transformaties die onder de noemer modernisering en secularisering gevat kunnen worden, hebben het gezag en de aanhang van de traditionele geïnstitutionaliseerde en dogmatische religies doen verminderen. Modernisering en secularisering hebben ook een grote invloed op de manier waarop religie zichzelf verstaat en op de manier waarop ze zich in de wereld wenst te positioneren.

Reactie op secularisering en modernisering: twee tegengestelde richtingen:
Religie kan de secularisering en modernisering afwijzen en op zichzelf terugplooiën.
Modernisering = vijand nummer één. Bestrijding: 'back-to-the-roots' religieus discours. Komt voor bij conservatief fundamentalistische strekkingen (bv islam en protestantisme).
Religie kan ook pogen om met de moderniteit en de gesecculariseerde samenleving in het reine te komen; ze aanvaarden de gevolgen van de functionele differentiatie. Habermas: transformerend leerproces dat religies kunnen doorlopen om zich aan de moderniteit en de secularisering aan te passen, dit is de enige manier volgens hem om de religie haar relevantie en plaats binnen een seculiere samenleving te kunnen handhaven.

Er zijn levensbeschouwingen die dit leerproces sneller doorlopen als anderen en er zijn er ook waar de secularisering nog nauwelijks vat op heeft gehad: bv islam.

TRANSFORMATIEPROCES VAN DE KATHOLIEKE KERK

Oorspronkelijk was het rooms-katholicisme zeer afwijzend op de moderniteit. Zo moesten alle bisschoppen, priesters en katholiek erkende theologen een antimodernisme-eesd afleggen.

Echter waren er ook al katholieke priesters en theologen in de 19de eeuw die de moderne verworvenheden met het catholicisme wilden verzoenen. De Franse priester Alfred Firmin bijvoorbeeld; hij pleitte voor een moderne Bijbelkritiek en –interpretatie en gaf scherpe kritiek op het traditionele kerkelijk instituut.

De katholieke kerk heeft zich echter lang en hevig verzet tegen de idee dat het politieke veld zich volstrekt autonoom, los van de religie en op basis van eigen wetmatigheden, zou ontwikkelen. Pas met het Tweede Vaticaans Concilie (1962-5) stemt ze in met een secularisering van de politiek en van de godsdienstvrijheid, zo werd in de concilietekst *Gaudium et Spes* expliciet de "autonomie van het wereldlijke" aanvaardt.

Onrechtstreeks erkent de kerk ook de staatsneutraliteit in *Dignitatis Humanae*, het streven naar een katholieke staat is opgeheven.

Hoofdstuk 5: Kleine geschiedenis van religieuze (in)tolerantie

1. Inleiding

Keizer Constantijn: christendom wordt een van de toegelaten religies.

Edict van Milaan (313): vorm van godsdienstvrijheid → 'goede orde binnen het rijk en de vrede'

Theodosius de Grote (380): christendom → staatsgodsdienst (godsdienstvrijheid verviel dus weer)

2. De tweezwaardenleer

"Geef aan de keizer wat de keizer toekomt, en aan God wat God toekomt."

= 'doctrine van de twee zwaarden'

= wereld wordt geregeerd door twee machten met eigen bevoegdheden: de wereldlijke macht gaat over wereldlijke en politieke aangelegenheden, de geestelijke macht waakt over het zielenheil van mensen.

Wereldlijke macht is wel ondergeschikt aan de universele macht van de kerk.

2.1 Machtsstrijd

Jean-Jacques Rousseau (1762)

Tweezwaardenleer heeft een "eindeloos bevoegdheidsconflict" doen ontstaan, dit conflict resulteert in een strijd om de hoogste macht.

Periode 11de-13de eeuw: Heel wat pausen wijzen op de bijzondere macht van de kerk. Wat een reactie was op de wereldlijke macht die zich niet aan de bevoegdheidsverdeling houdt. De kerk verzet zich tegen hun bemoeienissen en ging het primaatschap van de paus beklemtonen, ook in verband met het wereldlijke gezag.

Gregorius VII (1025-85): Het is de paus en niet de keizer die het eigenlijke hoofd is van de christelijke gemeenschap. Dictatus Papae: verordening met de pauselijke bevoegdheden, inclusief de bevoegdheid om koningen uit hun macht te ontzetten.

Paus Innocentius III (1161-1216): beschouwt het pausschap als de instelling van de plaatsvervanger van Christus op aarde met volheid van macht.

2.2 Politieke macht van de paus

1309: Paus verhuist naar Avignon (hij werd gevangen genomen).

1378-1417: Schisma van Avignon

➔ Machtsstrijd over de terreinafbakening tussen wereldlijke macht en kerk.

Defensor pacis (1324) van Marsilius van Padua, de monarchia (1313) van Dante Alighieri en de franciscaanse minderbroeders:

Bestrijden de directe en indirecte wereldlijke macht van het pausdom.

Luther

Hij verdedigde het onderscheid tussen een geestelijk en wereldlijk “regiment”, maar wees erop dat deze laatste haar ambt “vrij en ongehinderd” moet kunnen uitoefenen. Luther streefde oorspronkelijk naar geweldloze vorm van kerkkritiek, zijn volgeling Thomas Müntzer niet. Hij pleitte ook voor een politiek die begrensd was door de gewetensvrijheid. Later stemt hij er echter ook mee in dat de wereldlijke macht het recht heeft om desnoods met geweld religieuze hervormingen door te voeren.

Contrareformatie

De kerk heeft het recht om tussen te komen bij een oorlogsconflict tussen katholieke vorsten en om te bepalen waar de strijdende staten zich aan moeten houden. Ze heeft ook het recht ketterse vorsten af te zetten, onchristelijke wetten ongedaan te maken of christenen tot burgerlijke ongehoorzaamheid aan te zetten. → Kerk zet zich af tegen het staatsabsolutisme.

2.3 Res mixtae

Wereldlijke macht en de kerk hebben ook vaak samengewerkt. De bedoeling van tweezwaardenleer is namelijk elkaar aanvullen en versterken. Dit leidde bv tot heilige oorlogen en kruistochten → **13de eeuw**: de pauselijke inquisitie tegen de katharen en andere ketters floreert. Kruistochten moesten deze doen verdwijnen.

De inquisitie viel onder rechtstreeks toezicht van de paus en moest toezien op de juistheid van het geloof en waken over de geloofseenheid. De wereldlijke macht steunde haar hier in. Voor het afdwingen van het kerkelijk recht was de kerk dan ook afhankelijk op de wereldlijke macht en kunnen we hier dus spreken over een samenwerking; rex mixtae = gemengde aangelegenheden waarbij de geestelijke en de wereldlijke machten moesten samenwerken. De koning van Frankrijk steunde de kerk in de strijd tegen de katharen ook voor centralisering van de macht.

2.4 Bevoegdheidsverdeling is geen scheiding van kerk en staat

Tweezwaardenleer heeft niets te maken met de scheiding tussen kerk en staat. De tweezwaardenleer gaat hoogstens om een principiële en hiërarchische bevoegdheidsverdeling binnen een gezamenlijk project: de uitbouw van de stad van God. De wereldlijke macht krijgt hier een plaats binnen de kerk, waar de paus het hoogste gezag voert. Scheiding spirituele en wereldlijke macht:

- John Locke: protestantse wereld
- Tweede Vaticaans Concilie: katholicisme

3. Tolerantie in de Middeleeuwen

Basishouding van kerk en zowel wereldlijke macht tov religieus afwijkende meningen: streven naar geloofseenheid.

Codex Justinianus – 6de eeuw: Afwijkingen van het geloof zijn een verraderlijke misdaad tegen de staat en geeft ook de staat het recht om ertegen op te treden. Concilie van Nicea in 325 en concilie van Constantinopel in 381: initiatief van keizers.

Ketterij was even zondig en strafbaar als hoogverraad, ontucht of moord. Echter: het hebben van het juiste geloof was op bepaalde plaatsen en op bepaalde momenten belangrijker dan op andere plaatsen en momenten. Joden: soms actief opgejaagd, soms getolereerd

3.1 Ketters en ongelovigen

Onderscheid onwetende andersgelovigen en ketters. Ketterij moest bestraft worden, was een doodzonde (zij weken af van het zuivere geloof). Onwetendheid was in principe noch zondig noch strafbaar: 'zij weten niet beter'.

3.2 De legitimiteit van dwang en geweld

Is het gebruik van geweld legitiem om mensen te bekeren?

Nee: 'naastenliefde' in Nieuwe Testament + Augustinus: geweld en dwang zijn niet het beste bekeringsmiddel want een mens kan niet echt geloven tenzij uit vrije wil.

Deze laatste stelt zijn mening later bij: hij verdedigt dwingende interventies als dat de enige mogelijkheid is om de ziel van iemand te redden.

3.3 Tolerantie als second best opinion

Concept "tolerantia" komt echter nauwelijks voor in het vroege christendom.

Had eerst een individuele en stoïcijnse betekenis: het geduldig verdragen van de moeilijkheden van het aardse leven voor individuele mensen.

In middeleeuwen, men begon mensen met afwijkende en immorele gedragingen en overtuigingen te tolereren: tolerantie om een groter kwaad te vermijden.

➔ Pragmatische afweging tussen maatschappelijke kosten/baten van het tolereren van onwaarheid en kwaad enerzijds en de kosten/baten van het verbieden anderzijds.

Kwam goed uit voor joden, prostituees, sociaal marginalen en in uitzonderlijke situaties ook moslims. Deze vorm van tolerantie had dus niks te maken met respect voor andermans vrijheid.

4. Het einde van de reconquista

711: moslims veroveren Iberisch schiereiland op de visgoten (Al-Andalus; met de steden Cordoba, Sevilla en Granada). In dit islamitisch Spanje leefden ook christenen en joden. Periodes van verdraagzaamheid wisselden periodes van intolerantie af.

Dhimma-systeem: de moslims hadden de meeste rechten en de aanhangers van de andere openbaringsgodsdiensten werden veelal hoogstens gedoogd.

1148: Cordoba wordt veroverd door de Almohaden; een fanatieke moslimgroepering uit Noord-Afrika. Joden en christenen moeten zich bekeren of vertrekken.

11de eeuw: start reconquista

1085: Toledo wordt door Alfons VI heroverd

1212: Slag bij Uqab: zware nederlaag voor de islam in Spanje

1236: christenvorsten veroveren de voormalige hoofdstad Cordoba

1248: val van Sevilla

Hierdoor gaan moslims om opportunistische redenen met de christenen samenwerken.

Sommigen verchristelijken hun naam. Alleen Granada bleef uiteindelijk moslimgebied.

In de heroverde gebieden kregen joden en vooral moslims nu het statuut van

tweederangsburgers: soms vervolgd, soms gedoogd, soms getolereerd.

Velen joden lieten zich dopen uit angst voor vervolging.

1421: kruistochten tegen de moslims!

1482: veldtocht tegen Granada

1492: Ferdinand II en Isabella I tekenen het verdrijvingsedict: aanwezigheid van de joden heeft "de ondermijning en vernedering van ons heilige katholieke geloof tot onvermijdelijk gevolg" en contact moet dus gemeden worden "hetgeen alleen door hun uitdrijving uit onze koninkrijken bereikt zou kunnen worden. Joden: dopen of vluchten. Velen verhuisden. Gedoopten: nieuwe katholieken → 'maranen'. Sommigen bekeerden zich slechts uiterlijk en bleven het jodendom trouw.

1502: islam per decreet verboden. Sommigen laten zich dopen, in het geheim blijven ze echter trouw aan de islam

1609-14: definitieve verdrijving van de moren door Filips III.

5. Erasmiaanse tolerantie

De tolerantie in de renaissancehumanisme dient genuanceerd te worden: het beperkt zich voornamelijk tot een milde houding ten aanzien van een variëteit van christelijke opvattingen. Er is geen uitgewerkte morele grondslag.

Erasmus

Er zijn verschillende vormen van christelijke orthodoxie die verenigd kunnen worden en verenigd moeten blijven. Onderscheid: gemeenschappelijke essentiële geloofspunten en niet essentiële of 'adiaphora': hierover kan men onderling discussiëren en van mening verschillen, maar ze leiden niet tot een breuk → eenheid bewaren binnen het christendom. Zij die de christelijke eenheid in vraag stellen zijn ketters en moeten vervolgd worden. Hij was dus ook niet zo tolerant voor moslims en joden.

Hij was er wel van overtuigd dat dwang niet het middel was om mensen te bekeren.

Sebastian Castellio

- Humanistische theoloog
- Ruzie met Calvin: veroordeelt hem omdat hij een arts wegens ketterij op de brandstapel terechtstelt
- Geeft de haeretics uit: slimme compilatie van bestaande teksten ivm tolerantie (o.a. van Luther en Calvin zelf) + eigen argumenten: onderscheid van Erasmus ivm essentiële en niet essentiële geloofspunten + verwijzing naar leer van Jezus die tot tolerantie oproept

6. Doorbraak van het protestantisme

Na de reformatie in de 16de eeuw wint de reformatie aan invloed en aanhang. In handboek wordt situatie op Europees continent besproken, maar ook in Engeland heeft de religieuze diversiteit tot grote spanningen geleid. Eerste hoogtepunt van tolerantie hier was de Brief over Tolerantie van Locke.

6.1 Vrede van Augsburg en Westfalen

Luthers gedachtegoed krijgt veel weerklank in het Duitse rijk.

1522: Rijksdag te Spiers → 5 hervormingsgezinde vorsten en 14 steden dienen een Protestation in (verzet tegen religieuze beperkingen en vervolgingen door het rijk).

1531: de protestantse vorsten en rijkssteden verenigen zich in het Schmalkaldische Verbond voor erkenning van het luteranisme.

Vrede van Augsburg

Verdrag dat bepaalt dat elke rijksvorst mocht beslissen welke godsdienst in zijn machtsgebied werd opgelegd. Enkel van toepassing op de rooms-katholieke godsdienst en lutheranisme, maar doorbreekt wel fel de geloofseenheid.

Extern pluralisme: intern wordt slechts religieuze uniformiteit toegestaan, andersdenkenden moeten zich bekeren of mogen migreren.

Er ligt hier echter geen moreel ideaal van respect voor diversiteit en respect voor de ander aan ten grondslag, pragmatische redenen gaven de doorslag.

Het calvinisme wint in de Nederlanden terrein en komt in hevige opstand met het katholieke Spaanse koningshuis, deze opstand wordt geleid door Willem van Oranje-Nassau.

Tachtigjarige Oorlog (1568-1648): voornamelijk strijd van protestanten tegen katholieken.

1576: Pacificatie van Gent

1579: Unie van Utrecht

Vertegenwoordigers van de Nederlandse Provinciën stemmen in met een vorm van tolerantie tussen calvinisten en katholieken, in de praktijk is hier echter weinig van merkbaar.

1581: Noordelijke Zeven Nederlandse Provinciën verklaren zich onafhankelijk en verbieden het openlijk uitoefenen van de katholieke godsdienst.

Dertigjarige Oorlog: oorlog in vele andere delen van Europa ook ivm protestantisme versus katholicisme.

Vrede van Westfalen

1648: maakte een einde aan Dertigjarige en Tachtigjarige oorlog. Er is hier echter ook weer weinig veranderd inzake levensbeschouwelijk pluralisme. Verschil met Vrede van Augsburg is wel dat er een eerste stap in de richting van individuele godsdienstvrijheid in het Roomse Rijk was (hoewel weinig merkbaar).

Echter: **2de helft 17de eeuw** → Nederland toont zich tolerant tav katholieken en zelfs joden. Toch eerder sprake van gewetensvrijheid dan echte godsdienstvrijheid.

6.2 Edict van Nantes

Frankrijk: protestanten = hugenoten.

Vanaf 1562: katholieken – protestanten: bloederige strijd

Hendrik van Navarra

Oorspronkelijk protestants, maar hij trouwde met de katholieke Margaretha van Valois (zus van de koning). Hij bekeerde zich tot hetatholicisme en werd koning Hendrik IV van Frankrijk.

1598: Edict van Nantes → Godsdienstvrede brengen: catholicisme bleef staatsgodsdienst, maar protestanten kregen het recht om in het openbaar kerkdiensten te houden, toegang tot de meeste ambten en speciale rechters om hun belangen te behartigen. Waren echter wel niet toegelaten aan universiteiten.

Thomas Hobbes: politieke soevereiniteit als oplossing voor conflict en godsdienstoorlog

Jean Bodin: religieuze tolerantie is ondergeschikt aan politieke stabiliteit, maar wanneer blijkt dat een religieuze minderheid niet gemakkelijk te onderdrukken is, dan kan een vorm van tolerantie ingesteld worden.

De genoemde tolerantiepogingen zijn opnieuw niet moreel, maar pragmatisch gemotiveerd.

1685: Lodewijk XIV herroept het edict officieel. Hugenoten moesten zich bekeren, velen vluchtten.

7. De weg naar godsdienstvrijheid als individueel recht

Dankzij de reformatie was er geen West-Europese levensbeschouwelijke eenheid meer, dit resulteerde in verdeeldheid, oorlog en maatschappelijke destabilisering. Om dit te vermijden moest er een politiek van tolerantie ontstaan. Religieuze tolerantie was het noodgedwongen resultaat van een pragmatisch zoeken naar vrede en maatschappelijke stabiliteit.

Verlichting: recht op godsdienstvrijheid wordt losgekoppeld van het grondgebied en hun heersers.

7.1 Locke

1689: Brief over Tolerantie → Locke maakt hierin gebruik van de christelijke visie op de taakverdeling tussen kerk en staat. Kerk: publieke eredienst van God en langs deze weg ook het bereiken van het eeuwige leven. Burgerlijke overheid: aardse bezittingen, veiligheid en vrijheid staan onder hun hoede. Hieruit volgt dat de kerk geen dwang mag gebruiken om iemand een levensbeschouwing op te leggen. Dwang is namelijk irrationeel want het bewerkstelligt niet het beoogde effect: true belief.

Katholieken en atheïsten vallen echter buiten Lockes tolerantieconcept: ze zijn onbetrouwbaar en staatsgevaarlijk.

7.2 Spinoza en Bayle

Spinoza

Hij pleit voor de vrijheid van denken en van meningsuiting op alle vlak.

Paradigmawissel → Spinoza argumenteert: tolerantie en vrijheid zijn noodzakelijk om de staatsvrede en de moraal te behouden. Sterker nog: "Het doel van de politiek is dus in werkelijkheid de vrede".

Volgens hem past ook democratie als politiek systeem het best bij de natuur van de mens.

Hij inspireert de verlichtingsauteurs Denis Diderot en baron d'Holbach.

Piere Bayle

Hij is protestants opgegroeid.

1686: verschijning van zijn Commentaire waarin hij argumenteert tegen de idee dat dwang een legitiem middel is om mensen tot het juiste geloof te brengen.

Hij pleit ook voor gewetensvrijheid.

Tot slot wijs hij ook op de contingentie van religieuze opvattingen: wie in China opgroeit, zal de Chinese religie aanhangen.

Bayle en Locke verschillen radicaal van voorgaande opvattingen: ze zijn geïnteresseerd in een politiek van verdraagzaamheid die de aanhangers van alle levensbeschouwingen dezelfde vrijheidsrechten geeft.

Zij suggereren ook dat het atheïsme onder de godsdienstvrijheid moet vallen.

7.3 De politiek volgt

1776: Amerikaanse onafhankelijkheidsverdragen

1789: Déclaration des droits de l'homme et du citoyen

1791: first amendment van de Bill of Rights (VS)

Sindsdien maakt de vrijheid van meningsuiting en de individuele godsdienstvrijheid telkens onderdeel uit van verschillende mensenrechtenverdragen en de constituties van liberaal democratische staten.

7.4 Mill: Over de vrijheid

John Stuart Mills onderscheidt zich op drie manieren van zijn voorgangers:

- Hij beperkt de problematiek niet langer tot het omgaan met religieuze diversiteit. Hij pleit voor vrijheid van meningsuiting in het algemeen.
- Hij geeft seculiere argumenten om vrijheid en diversiteit te beschermen
- Hij biedt een morele argumentatie die zowel de ruimte waarbinnen de vrijheid zich kan manifesteren als de grenzen ervan vastlegt.

Voltaire

Ook hij gaf een morele argumentatie, maar beperkte zich wel tot religieuze tolerantie. Hij argumenteert vooral vanuit de rede. Aan de hand van de natuurwet: "Doe niet aan anderen wat je zelf niet wil dat anderen met jou doen." Concludeert hij dat geloof aan anderen opleggen onredelijk is. Hij illustreert de maatschappelijke nadelen van tolerantie:

bloedvergieten en ellende. Tolerantie echter zou de politieke stabiliteit en het fysieke en moreel welbevinden van een samenleving ten goede komen.

Christelijke argumenten: meeste woorden en handelingen van Christus leiden tot geduld en toegeeflijkheid.

Hij bepleit godsdienstvrijheid.

Mill

Vrijheidsprincipe/schadeprincipe: enige reden waarom men rechtmatig macht kan uitoefenen over enig lid van een beschaafde samenleving, tegen zijn zin, de zorg is dat anderen geen schade wordt toegebracht. Iemands eigen welzijn, hetzij fysiek, hetzij moreel, is geen voldoende rechtsgrond. Het individu mag niet in zijn vrijheid worden beperkt, ook niet door een autoriteit die het beter weet en het goed voorheeft met dit individu.

Hij spreekt ook over de vrijheid van denken, spreken en schrijven. Meningen zijn niet schadelijk, zelfs niet als ze als kwetsend kunnen ervaren worden. Hij is echter geen free-speech absolutist: er is een grens aan de vrijheid van meningsuiting, nl wanneer het uiten van bepaalde meningen een reëel risico tot fysieke schade en een reële beperking van de vrijheid van anderen inhoudt. Taaluitingen moeten worden beperkt als zij de vrijheid van handelen beperken.

Hij maakt geen gebruik van het rechtendiscours in zijn argumentatie.

Censuur is ook verboden als de opvatting onwaar is, ze moeten worden toegelaten om de waarheid beter tot haar recht te laten komen.

➔ Onderscheid: true belief en justified true belief. Het eerste kan het resultaat zijn van indoctrinatie of brainwashing. Het laatste vereist een vorm van deliberatie.

Hij geeft ook de diverse aard van de menselijke natuur als argument voor een vrije gediversifieerde samenleving. Mensen zijn verschillend. Daarom is het belangrijk dat er in een samenleving een diversiteit aan leefstijlen en experiments of living aanwezig zijn.

Mensen moeten kunnen experimenteren.

Mills pleidooi is geen pleidooi voor onverschilligheid. Hij verzet zich expliciet tegen een indifferente samenleving en moedigt mensen aan om elkaar te helpen om het goede van het kwade te onderscheiden, elkaar te stimuleren om de hogere vermogens te ontwikkelen en elkaar te overtuigen om zich met verheffende onderwerpen bezig te houden. Dit wel zonder dat iemand dwingend mag optreden (tegen paternalisme).

8. Conclusie

Godsdienstvrijheid, neutrale overheid en scheiding tussen kerk en staat zijn recente fenomenen in West-Europa. Pragmatische overwegingen om tolerantie in te voeren waren vaak belangrijker dan morele overwegingen. Pas eind 18de eeuw kreeg tolerantie een morele grondslag. Ze is namelijk het gevolg van de liberale idee dat een staat haar burgers als vrije en gelijke individuen moet behandelen. Deze idee was lange tijd gevaarlijk revolutionair.

We zien ook dat zowel de religieuze als de wereldlijke macht aan intolerantie hebben meegewerkt.

Hoofdstuk 7: Wetenschap en zingeving

1. De cognitieve en manipulatieve interesse van de mens

1.1 Praktisch belang van kennis

Arnold Gehlen

Mens = Mängelwesen = een biologisch, onvolgroeid, gemankeerd wezen, dat veel minder dan andere dieren gedetermineerd is door instincten.

Door het ontbreken van deze instincten, heeft de mens nood aan informatie over zichzelf en de leefwereld om te kunnen overleven. Cultuur en socialisatie spelen dus een belangrijke rol. Bij de mens is de informatie van cognitieve aard van bijzondere rol. Door het opnemen, verwerken en verspreiden van informatie ontstaan cultuur, kennis en wetenschap.

Naast de cognitieve interesse is er ook de manipulatieve interesse; op basis van kennis kunnen mensen hun leefwereld controleren, inrichten en manipuleren.

Omgang met het vreemde: dingen waar we geen vat op hebben, maken onzeker en boezemen angst in. Mensen zoeken dan veiligheid en controle daar op basis van kennis en verbeelding hun wereldbeeld zo aan te passen zodat het vreemde een plaats krijgt en als dusdanig niet langer als vreemd verschijnt.

1.2 "We know more than we can tell."

Bewuste kennis = klein deel van onze kennis, daarnaast is er ook ervaringskennis, intuïtief en impliciet van aard. We leren ook dingen door imitatie (autoriteiten bv). De wetenschapsbeoefening kunnen we als een 'tacit knowledge' beschouwen.

1.3 Wetenschap en techniek

Wetenschap en techniek staan in een dialectische houding tot elkaar waarbij wetenschappelijke inzichten tot nieuwe technische toepassingen voeren en omgekeerd. Tussen cognitieve en manipulatieve interesse schijnt deze laatste in vele gevallen belangrijker te zijn.

1.4 Definitie van wetenschap

Wetenschap is een menselijke bedrijvigheid die erop gericht is tot gesystematiseerde en betrouwbare kennis te komen. Kan ook verwijzen naar het resultaat van die bedrijvigheid in een bepaald gebied.

Er wordt gebruik gemaakt van de wetenschappelijke methode.

Wetenschap is een product van een historische evolutie die de mens heeft doorgemaakt.

1.5 Het mythische denken

Lange tijd was het mythische denken de belangrijkste manier om de wereld te ordenen. De mythe biedt een verhalende, niet-argumentatieve verklaring van de werkelijkheid en de

plaats van de mens daarin. Verschil met de wetenschap: de mythe pretendeert niet alleen te verklaren, ze schrijft ook voor hoe dingen moeten zijn.

1.6 Het moderne wetenschappelijke denken

6de eeuw voor Christus: In Klein-Azië ontstaat de filosofie die de dramatische, mythische voorstellingen in vraag stelt. De filosofie verklaart de werkelijkheid obv een natuurlijk proces dat zich op grond van zijn immanente wetmatigheid ontwikkelt.

16de-17de eeuw: mathematisch denken wordt systematisch op de natuurkunde toegepast, de experimentele methode vindt ingang en er ontwikkelt zich definitief een nieuw verklaringsmodel dat elke verwijzing naar finale oorzaken verwerpt.

Er bestaat ondertussen een grote consensus over de waarde van het moderne wetenschappelijke denken; dat deze zeer betrouwbaar is.

De wetenschappelijke benadering is bepalend voor het hedendaagse wereldbeeld. Sinds de Verlichting: vrij onderzoek, alles kan in principe onderzocht worden.

➔ 'vrijzinnigen': kinderen van de Verlichting

1.7 De morele waarde van kennis

Kennis heeft ook een morele waarde. Bijna niemand is onverschillig tegenover de geldigheid van de stellingen en opvattingen die ze er op nahouden.

Daarnaast: kennis en (morele) verantwoordelijkheid liggen dikwijls heel dicht bij elkaar.

William Clifford

'The duty of enquiry': er is een morele betekenis aan een medisch onderzoek, onderzoek naar schone energie enz. verbonden. Een keuze voor een onderzoeksonderwerp is daarmee meteen moreel geladen.

Ook vindt hij het moreel onaanvaardbaar dat mensen er overtuigingen op nahouden die niet op onderzoek en evidentie berusten, maar enkel nuttig zijn for the solace and private pleasure of the believer (bv believers en non-believers ivm UFO's).

Hoewel deze visie door sommigen expliciet wordt tegengesproken (William James: The will to believe). Mensen die enkel van evidence-based opvattingen moeten leven, hebben waarschijnlijk maar een schrale leefwereld.

1.8 Kennis om de kennis

De mens hecht ook waarde aan kennis op zich: 'kennis om de kennis', door nieuwsgierigheid.

2. De zingevende interesse van de mens

Mens leeft niet van wetenschap alleen.

2.1 Wetenschap en leefwereld

- Wetenschappelijke wereld: verschijnt in laboratoria, experimentele settings en wetenschappelijke surveys. Regenboog wordt hier natuurkundig verklaard.

- Leefwereld: het dagelijkse leven. Hier worden we poëtisch of romantisch door de regenboog aangesproken.

Mensen zijn in staat om met verschillende perspectieven om te gaan. Het ene perspectief maakt het andere mogelijk. Zonder de genoemde oriënterende leefwereld zou elk wetenschappelijk onderzoek arbitrair en indifferent zijn.

2.2 Wetenschap is zelf ingebed in een ruimer geheel

Wetenschappelijke kennis is belangrijk, maar ze heeft niet het laatste woord. Onze ervaring in de leefwereld is ruimer dan de wetenschappelijke benadering kan bevatten en objectiveren. Ons leven en onze talige communicatie zouden erg armoedig worden als ze zich zouden beperken tot the propositions of natural science.

2.3 Erklären – Verstehen

Wetenschappelijke activiteit: fenomenen beschrijven, verklaren en voorspellen.

Menswetenschappen: betekenis van menselijk gedrag en producten van dat gedrag bestuderen. Ze gaan hermeneutisch of interpreterend te werk. Hierin ligt volgens Dilthey het verschil tussen beiden. Natuurwetenschappen verklaren (erklären), geesteswetenschappen begrijpen (verstehen). In de menswetenschappen is de mens onderzoeker en onderzochte. Objectiviteit is hier moeilijker dan bij natuurwetenschappen.

Je kunt het object van de menswetenschappen niet begrijpen zonder aandacht te hebben voor de betekenis die individuen of groepen in hun leefwereld ervaren:

‘an adequate account of human action must make the agents understandable’ (Taylor)

2.4 Zinvragen

De mens wordt met tal van ‘existentiële en diepe’ vragen en ervaringen geconfronteerd die te maken hebben met zingeving, hoop, ethiek en spiritualiteit.

Schopenhauer: mens is een metafysisch dier. De mens kan niet anders dan zich een bijzonder soort vragen stellen die het strikt empirisch-rationele overstijgen.

Ludwig Wittgenstein: “Wij voelen dat zelfs als alle mogelijke wetenschappelijke vragen beantwoord zijn, onze levensproblemen nog helemaal niet aangeroerd zijn.

Hij wijst op de beperking van de wetenschappelijke benadering. Zinvragen behoren niet tot het domein van de wetenschap, ze zijn van een andere orde. De vragen zijn vaak een vraag naar zin en troost. Ze zijn er om een houding tav een bepaalde gebeurtenis te proberen verkrijgen.

Vele zaken in ons leven zijn ‘cognitief ondoordringbaar’, ze hebben te maken met de ervaring van zin of zinsverlies. Mensen die door natuurschoon, kunst, het verlies van een geliefde of door een blijk van vriendschap worden geïmponeerd vinden het niet altijd gemakkelijk om die ervaringen te duiden en te expliciteren. Vaak kan men hiervoor terecht in de kunst zelf. Kunstenaars zijn nl nog het best in het uitdrukken wat ‘onspreekbaar’ is. Zo

kunnen we ook levensbeschouwingen en religies beschouwen als aanvulling en existentiële verrijking van het wetenschappelijke, verklarende perspectief, eerder dan als eeuwig onverzoenbare opponent.

2.5 Zin ervaren, niet creëren

We hebben zin en geluk niet in onze macht. Het overkomt ons. De ervaring van zin impliceert een moment van heteronomie of transcendentie (niet perse bovennatuurlijk). Wat ons in het verlangen naar zin raakt, ligt buiten ons als individu, maar niet noodzakelijk buiten onze (leef)wereld.

Paradoxaal situatie: iedereen 'wil' gelukkig zijn en erkenning krijgen, maar actief geluk en erkenning nastreven is contraproductief, want deze dingen zijn niet maakbaar.

John Elster: Geluk en erkenning zijn een 'essentieel bijproduct': enkel op indirecte manier tot stand komen.

Echter is het ook zo dat wie alle behoeften bevredigd heeft, niet noodzakelijk gelukkig is en omgekeerd is een gelukkig mens niet noodzakelijk iemand die aan al zijn preferenties kan tegemoet komen.

Ook moeten we wijzen op het belang dat mensen hechten aan de kwaliteit van de handeling zelf (experiment: ervaringsmachine van Robert Nozick). We staan op de authenticiteit en het waarheidsgehalte van onze ervaringen

2.6 Zingeving en wetenschap

Velen erkennen zoals Wittgenstein: wetenschap kan de zinvraag niet beantwoorden.

Discussie 1: hebben wetenschap en levensbeschouwingen niets met elkaar te maken?

Meningen lopen sterk uiteen.

Discussie 2: statuut van religies en levensbeschouwelijk taalgebruik.

Wittgenstein: Eerst was hij overtuigd dat taal onmachtig is om over de metafysische vragen iets te zeggen. 'Waarover men niet kan spreken, moet men zwijgen.'

Later verwerpt hij dit standpunt. In zijn *Philosophische Untersuchungen* beschrijft hij hoe taal op verschillende manieren zinvol gebruikt kan worden. Meaning is use: de betekenis van woorden, dingen en handelingen hangt af van de context (bv 'water' in wetenschappelijke tekst vs poëtische tekst).

2.7 Het (ongelijk) van Wittgenstein, deel 1

Wittgenstein: "Bestaat God?" is volgens zijn gedachtegoed dan geen legitieme vraag. Het gaat nl over een wetenschappelijke vraag die niet thuishoort in het religieuze taalspel.

Filosoof Herman De Dijn en Gerard Bodifée

Verdedigen stelling: wetenschap en godsdienst zijn geen concurrenten van elkaar, ze staan naast elkaar, ieder op zichzelf, zonder aanrakingspunten, zonder oog voor elkaar te hebben. Wetenschap spreekt over de oorsprong van het bestaan, religie over de bestemming.

NOMA-principe van Stephen Jay Gould

= niet-overlappende magisteria

Magisterium = een gebied waar één bepaalde leer de geëigende middelen bezit voor een zinvol discours en het doen van een uitspraak. = een plek voor dialoog en debat, geen stelsel van eeuwige en onveranderlijke wetten

Wetenschap en religie zijn niet overlappende magisteria.

Volgens het principe zijn ze verschillend van elkaar, maar hebben ze een gelijke waarde en zijn van even groot belang voor een waardig bestaan.

Wegens hun scheiding sluit het principe ook wonderen uit.

Gould: principe is terug te vinden in het werk van Darwin

Het principe suggereert echter ook dat er over het bestaan van God en de zinvragen niets 'rationeels' gezegd of beargumenteerd kan worden omdat die door het menselijke verstand niet te bevatten zijn.

Atheïsten Richard Dawkins, Daniel Dennett, Ethienne Vermeersch en Herman Philipse

Zij verantwoorden hun atheïsme aan de wetenschap en niet door dit principe.

Dawkins: het bestaan of niet-bestaan van God is een wetenschappelijk feit over het universum, een zaak die zo niet in de praktijk, dan toch in principe moet zijn vast te stellen.

Philipse: 'would-be gelovigen' = semantisch atheïsme

Kan en religie wel elke vorm van letterlijkheid bannen zonder aan de essentie van haar boodschap te raken?

Aanhangers creationisme of intelligent design

De wetenschap wordt bij hen op bepaalde punten vanuit de religie in vraag gesteld of aangevuld.

Er zijn ook stemmen die zeggen dat geloof en wetenschap perfect hand in hand kunnen gaan zonder ze elk in een apart taalspel op te sluiten. Het bestaan van God moet dan wel de toets van het rationeel, wetenschappelijk denken kunnen doorstaan.

2.8 Comtes wet van de drie stadia

Werkelijkheid willen verklaren: 3 fasen

- Eerste fase is theologisch of fictief. De mens aanziet alle fenomenen als veroorzaakt door één of meerdere bovennatuurlijke actoren.
- Tweede, metafysische of abstracte fase vervangt de bovennatuurlijke actoren door abstracte krachten, entiteiten, ideeën, substanties en essenties.
- Derde, wetenschappelijke of positieve stadium verwerpt het bestaan van een wereld van goden of abstracties. Een feit wordt verklaard door andere feiten. Men bekomt wetenschappelijke feiten door feiten te vergelijken en door hun opeenvolging te onderzoeken.

Elk stadium tendeert naar eenheid.

Comte: 3 fasen vergelijken met opvoeding van het individu. Bijvoorbeeld:

In onze beginjaren zijn we een theoloog, er worden ons verhaaltjes over de wereld toegedeeld.

Volgens Comte staan mensen die gelovig zijn niet op het niveau van zijn tijd. Deze mens is achterlijk en infantiel volgens hem, ze zijn blijven hangen in hun kinderjaren.

De drie fasen zoeken volgens hem alle drie een verklaring te geven van de werkelijkheid.

2.9 Het (on-)gelijk van Wittgenstein, deel 2

Wat volgt is Wittgensteins commentaar op “The Golden Bough. A study in Magic and Religion” geschreven door Sir James G. Frazer.

Frazer: De verklaringen die primitieve mensen geven aan natuurverschijnselen zijn hopeloos infantiel en irrationeel (in exotische culturen). Bijvoorbeeld uitvoeren van regendansen. Zij bezitten de notie ‘causaliteit’ niet. Primitieven zijn aan dwalingen ten prooi gevallen.

Wittgenstein: Het gaat helemaal niet om vergissingen of dwalingen. Alleen wie een theorie opstelt, kan zich vergissen, kan later inzien dat zijn theorie fout was. De primitieven stellen echter geen theorieën of verklaringen op en kunnen zich daarom ook niet vergissen.

Frazer: Verklaring waarom mensen niet vroeger hebben ingezien dat magie niet werkt: het was moeilijk te achterhalen dat deze niet werkte. Wie door een magisch ritueel de wind wil laten blazen heeft – vroeg of laat – toch eens geluk. Hierdoor besluit de primitief dan verkeerdelijk dat het ritueel werkingskracht heeft.

Wittgenstein: Voorbeelden bewijzen het tegendeel. De primitieven bidden tot de regenkonink op het moment dat de regenperiode aanbreekt. Dit wil zeggen dat ze er toch niet echt van overtuigd kunnen zijn dat de regenkonink de regen maakt of kan maken, want ze bidden niet tot hem in droge perioden.

Ook nu (bij wijze van voorbeeld) kussen wij de foto van een verwijderde geliefde op een triestig moment.

Door religie kunnen we een houding uitdrukken tegenover een wereld waarin dingen als door de bliksem getroffen worden gebeuren. Uitspraken als Het is het lot en C’est la vie vervullen een vergelijkbare functie. Religie helpt ons aanvaarden, verwerken en zingeven. Religie wil geen wetenschap zijn, daarom kan ze ook niet beschouwd worden als mislukte wetenschap of bad science.

Religie en wetenschap zijn niet inwisselbaar: ze streven andere dingen na. In de religie zoekt de mens een houding aan te nemen tegenover leven en dood, problemen en verklaringen.

Het vergt een interpretatieve inspanning van de andersdenkende ernstig te nemen en niet enkel af te schilderen als goedgelovige dommerik.

3. Wetenschap en religie – kenmerken van een moeilijk debat

3.1 Is ‘wetenschap vs. religie’ gelijk aan ‘ongelovigen vs. gelovigen’?

Titel: nee! Zo zijn er ook gelovige wetenschappers en zag Newton zijn wetenschappelijke zoektocht als een religieuze plicht.

De complexiteit van de relatie tussen wetenschap en religie is ontstaan door het ontbreken van sluitende definities zowel van religie als van wetenschap – definities die zouden kunnen rekenen op de instemming van alle betrokkenen.

➔ Religie omschrijven als een poging om de werkelijkheid te verklaren ➔ religie opvatten als een concurrent van de wetenschap.

➔ Religie omschrijven als een zingevingsysteem ➔ religie en wetenschap minder zien als concurrenten.

Deze twee verschillende omschrijvingen van religies illustreren het belang van de gehanteerde of veronderstelde definitie van religie en ook dat het debat niet identiek is met het debat tussen gelovigen en ongelovigen.

Door opkomst van de gemathematiseerde wetenschap is religie gedwongen om haar premoderne pretenties te herzien. De premoderne vermenging van zingeving en verklaringspoging kan bijvoorbeeld vastgesteld worden in de vergoddelijking van de oorzaak van natuurverschijnselen zoals donder en bliksem. Deze krijgen nu wel een wetenschappelijke verklaring, maar toch blijven de verschijnselen hun indrukwekkende karakter behouden en vragen zij ons om een houding van waaruit die fenomenen zin en betekenis verleend kan worden. Dood = meest overweldigende natuurverschijnsel. We kennen nu meestal de doodsoorzaak, maar toch blijft er een zingevingsvraagstuk als iemand sterft.

3.2 Splijtzam Darwin?

18de-eeuwse deïsme

Schrapt alle irrationele elementen uit de religie om een strikt minimalistische belijdenis over te houden.

Gaandeweg echter: inzicht neemt toe in de relatieve autonomie van wetenschap en religie tav elkaar.

Darwin, Frederick Temple (aartsbisschop Canterbury) en Asa Gray (botanist)

God was niet langer nodig om een individuele species of soort te scheppen, maar kon opgevat worden als initiator van de hele evolutie.

1871: The Descent of Man en 1872: The Expression of the Emotions in Man and Animals

Er is geen enkele reden om de mens een uitzonderlijke plaats toe te kennen in het geheel van de natuur ➔ frictie tussen religie en evolutietheorie: het is een belediging om de mens als een 'verbeterde aap' te bekijken.

In Darwin zijn publicaties wordt ook gezegd dat zelfs de hoogstaandere menselijke vermogens (emoties, moreel aanvoelen en religieuze gevoelens) producten van de evolutie zouden zijn.

Intussen: katholieke kerk aanvaardt evolutie zoals wetenschappelijk beschreven, maar houdt vast aan het idee van een ziel die geschapen is naar het beeld van God.

Intelligent Design-beweging: anti-Darwiniaans; wordt niet ondersteund door de rooms-katholieke kerk.

Islam en protestantisme: ten prooi vallen van creationisme: zij interpreteren het heilige schrift letterlijk.

3.3 Naturalisme en macht

Vele gelovigen verweren zich tegen de gedachte dat menselijke moraliteit en religie zelf volledig wetenschappelijk verklaar kunnen worden.

Sommigen vatten wetenschap op als een substituut voor religie. Wetenschap moet dan het kompas worden dat ons dagelijks leven richting geeft; positivisme koestert deze ambitie bv.

Allerlei groepen gebruiken en misbruiken zowel wetenschap als religie. Dit kan de heftigste passies opwekken.